

НІМЕЧЧИНА

Сучасна назва держави: Федеративна Республіка Німеччина (нім. Bundesrepublik Deutschland).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Першим про германців (γερμανοί) згадував грецький філософ, історик і географ Посідоній (бл. 135–51 рр. до н. е.). Проте, його слова відомі лише у переказі Афінея, який жив на рубежі II–III ст. н. е.: «Германці ж, як оповідає Посідоній у тридцятій книзі, їдять на сніданок шматки жареного м'яса, запиваючи молоком і нерозбавленим вином» («Бенкет мудреців» гл. IV). У 12 р. до н. е. за наказом Октавіана Августа були виготовлені тріумфальні фасти – написи, висічені в камені, що містили список тріумфів від заснування Риму, де серед інших згадувалась перемога Клавдія Марцелла у 222 р. до н. е. над «галлами, інсубрами і герм[анцями]» (de Galleis Insubribus et Germ(aneis)).

Сучасне поняття про германців як групу племен, які живуть на правому березі Рейну, закріпили «Записки про Галльську війну», написані Юлієм Цезарем у 50-х рр. до н. е., де неодноразово згадуються і германці, і їх країна – Германія.

Грецький історик і географ Страбон (64 р. до н. е. – 24 р. н. е.) у своїй «Географії» описує «Германію, яка починається від Рейну» (кн. II, гл. V): «...у місцях, які зараз лежать за Рейном на схід, мешкають германці» (кн. VII, гл. I).

Назва Тевтонське, у розумінні – Німецьке, королівство вперше згадується у Зальцбурзьких анналах (X–XI ст.) під 919 р.: «Арнульф, герцог Баварії, був обраний правити Тевтонським королівством» (лат. «Vaiuarii sponte se reddiderunt Arnolfo duci et regnare ei fecerunt in regno teutonicorum»). Вперше в офіційних документах титул «rex Teutonicorum» був використаний у 1074 р. Папою Григорієм VII щодо короля Генріха IV, а термін «Regnum Teutonicum» набув державно-правового характеру після його використання у Вормському конкордаті 1122 р.

Сучасний варіант самоназви німців Deutsch спочатку позначав мову, на якій говорив народ. Вперше самоназва народної давньоверхньонімецької мови у латинській формі theudische у джерелах згадується в посланні нунція Грегора Папі Адріану I 786 р., який писав, що на синоді в Корбріджі (Англія) тексти читалися латинією і німецькою на-

родною мовою («tam latine quam theodisce»). Вперше термін «Німецька земля» використано в «Пісні Анно» («Annpolied», бл.1080) у давньоверхньонімецькій формі: «diutischiu lant». У Регенсбурзькій Кайзерівській хроніці (XII ст.) це слово вперше зустрічається як назва народу: «die Diutiscen», «die Deutschen» – німці).

Створення держави. У VI–IX ст. виникли племінні герцогства германців (Саксонія, Тюрінгія, Алеманія (Швабія), Франконія, Баварія). Після розпаду та поділу Франкської імперії у 843 р. з її східної частини було утворене Східно-Франкське королівство, яке з 911 р. (обрання королем Конрада I) в історіографії вважається Королівством Німеччина. У 962 р. король Оттон I Великий був коронований у Римі як імператор, проте лише з 1486 р. у назві з'явився додаток «германської нації», і лише з 1512 р. імператори почали вживати назву «Священна Римська імперія німецької нації» (нім. Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). Єдина німецька національна держава існує з 1871 р., коли було створено Німецьку імперію.

Незалежність: німецькі незалежні держави існували з V ст. Незалежність сучасної Німеччини була відновлена у 1949 р., після окупації 1945–1949 рр. країнами-переможницями у Другій світовій війні.

Історичні назви держави: Королівство Тюрінгія (V ст. – 534); Герцогство Тюрінгія (631–1440); Королівство Алеманія (V ст.); Герцогство Алеманія (VI ст. – 746); Герцогство Баварія (VI ст. – 788, 907–1623); Герцогство Саксонія (VI ст. – 1180); Герцогство Франконія (поч. X ст. – 939); Герцогство Швабія (909–1313); Східно-Франкське королівство (843–911); Королівство Німеччина (911–962); Римська імперія (962–1157); Священна Римська імперія (1157–1512); Священна Римська імперія німецької нації (1512–1806); Курфюршество Саксонія (1356–1806), Курфюршество Бранденбург (1356–1806), Курфюршество Пфальц (1356–1777), Курфюр-

шество Баварія (1623–1806) у складі Священної Римської імперії німецької нації; Королівство Пруссія (1701–1918); Рейнський союз, під протекторатом Французької імперії (1806–1813); Королівство Саксонія (1806–1918); Королівство Баварія (1806–1918); Королівство Вюртемберг (1806–1918); Королівство Ганновер (1814–1866); Німецький союз (1815–1866); Північнонімецький союз (1866–1871); Німецька імперія (1871–1918); Німецька імперія (Веймарська республіка) (1918–1933); Німецька імперія (Третій рейх) (1933–1943); Великонімецька імперія (Третій рейх) (1943–1945); Німецька Демократична Республіка (1949–1990); Федеративна Республіка Німеччина (з 1949).

Площа: 357,3 тис. км², що складає близько 60% території України.

Населення: 82 млн 176 тис. осіб (на 01.01.2016, Федеральне статистичне відомство). ФРН – найбільша за чисельністю населення країна ЄС.

Очікувана тривалість життя при народженні: 80,7 р. (у чоловіків – 78,3, у жінок – 83,1) (2015, Евростат).

Етнічний склад населення: німці – 91,3% (73,7 млн), мігранти – 8,7% (7 млн) (на 31.12.2014 р., Федеральне статистичне відомство). Згідно з Центральним реєстром іноземців ФРН, найчисельніші групи на 31.12.2015 р. за країною походження складали: турки – 1 млн 506 тис., поляки – 740 тис., італійці – 596 тис., румуни – 452 тис., греки – 340 тис., хорвати – 298 тис., серби – 230 тис., росіяни – 230 тис. Понад 1 млн осіб мають статус біженців. У ФРН визнано чотири нацменшини: лужицькі сорби, фрізи, данці та цигани.

Чисельність українців: 229,5 тис. вихідців з України, з них громадян Німеччини – 117 тис., громадян України – 112 тис. (2011, перепис). Особливо багато українців отримали дозвіл на проживання в Німеччині у 2005 р. (131 тис.) та у 2006 р. (129 тис.).

Столиця: Берлін – 3 млн 520 тис. чол. **Найбільші міста:** Гамбург – 1 млн 787 тис.; Мюнхен – 1 млн 450 тис.; Кельн – 1 млн 060 тис., Франкфурт-на-Майні – 732 тис.; Штуттгарт – 623 тис.; Дюссельдорф – 612 тис.; Дортмунд – 586 тис.; Ессен – 582 тис.; Бремен – 557 тис.; Лейпціг – 560 тис.; Дрезден – 543 тис.; Ганновер – 532 тис. (на 31.12.2015, Федеральне статистичне відомство).

Державна мова: німецька. У Німеччині літературна мова (Hochdeutsch) є загальноприйнятою у сфері освіти, діловодства, в офіційних установах. Поряд із цим, у ФРН існує багато регіональних діалектів німецької мови. Офіційно визнаними регіональними мовами у Німеччині є данська, північнофрїзька, затерландська фрїзька, верхньолужицька, нижньолужицька, ромська та нижньонімецька (нижньосаксонська) мови.

Релігійний склад населення: 25,2 млн протестантів (31,7%), 24,8 млн католиків (31,2%), 1,5 млн мусульман (1,9%), 1 млн православних (1,3%), 26,2 млн нерелігійних (33%) (2011, перепис). Проте, за даними опитування, проведеного Федеральним міністерством внутрішніх справ у 2009 р., чисельність мусульман у країні складає 4,3 млн (понад 5% населення). Церква у Німеччині відділена від держави.

Державний устрій: парламентська республіка (з 1949). **Глава держави:** федеральний президент. **Глава уряду:** федеральний канцлер.

Вищий законодавчий орган: Бундестаг (Федеральні збори), а також Бундесрат (Рада федерації).

Рейхстаг як вища станова дорадчо-законодавча установа при імператорі діяв з XI ст., з 1663 р. – постійно. Перший загальнонімецький парламент – Франкфуртські національні збори – було скликано у 1848 р. Рейхстаг як парламент об'єднаної Німецької імперії був створений у 1871 р. Сучасний Бундестаг постійно діє з 1949 р.

Діюча Конституція (Основний закон) ФРН вступила в силу з 23.05.1949 р., а з 03.10.1990 р. її чинність поширено і на східнонімецькі землі (колишньої НДР) та Західний Берлін. Зміни до Основного закону вносились близько 60 разів. Перша Конституція у Німеччині була ухвалена під тиском французів у Королівстві Вестфалія в 1807 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенгенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член Ради Європи (з 1950); член ЗЄС (1954–2011); член НАТО (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); член ООН (з 1973); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник Великої сімки (1975); співзасновник СОР (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 36100 євро (10 місце серед EU-28); за даними МВФ – 40096 дол. США (19 місце в світі); за даними Світового банку – 39899 дол. США (18 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Складання прагерманського етнічного та мовного субстрату розпочалося на початку I тис. до н. е. Першою археологічною культурою, яку можна впевнено пов'язувати з германськими племенами, є ясторфська культура, що зародилась у нижній течії Ельби і Везера, у Шлезвіг-Гольштейні, Західному Макленбурзі та Ютландії наприкінці VII ст. до н. е. До V ст. до н. е. виділення прагерманців із індоєвропейської спільноти на північноморському і балтійському узбережжях, а також на півдні Скандинавії та в Ютландії, завершилось.

З I ст. до н. е. римські автори почали вирізняти германців як самостійний етнос, що складається з груп племен. Традиційно давніх германців поділяють на три етногеографіч-

ні групи. До західногерманської групи племен відносяться гермініони (свеви, гермундури, квади, маркомани, хатти, херуски, вангїони, алемани, бавари, тюрингї, лангобарди), істе-вони (франки, сігамбри, убїї, батави, маттіаки, тенктери, хамави, хазуарїї, бруктери, ангрїварїї); до північногерманської групи – інгвеони (кімври, тевтони, хавки, адуатуки, фрїзи, сакси, англи, юти), гїллевіони (дани, свїони, гети та інші); до східногерманської групи – вандалї, готи, гепїди, бургунди, варини, харини, сілінгї, бастарни, руги, герули, скїри, лемовїї.

З II ст. до н. е. починаються міграції та походи германців на Рим. Перший напад здійснили кімври, до яких згодом приєднались тевтони та інші (Кімврська війна 113–101 рр. до н. е.). У битві при Араузіонї (105 р. до н. е.) германці знищили двї римські армії та спустошили Нарбонську Галлію, проте у наступних битвах (при Аквах Секстієвих, 102 р. до н. е.) були розгромлені тевтони, а в битві при Верцеллах у 101 р. до н. е. – і кімври.

Другий великий похід на території Риму здійснили свеви на чолї з Аріовїстом. Вони у 60-х рр. до н. е. вторглись у Галлію та поселились у прирейнській її частинї. Проте у 58 р. до н. е. свеви були розбиті римським військом на чолї з Юлієм Цезарем у битві при Ворезах та відкинуті за Рейн. У 55 р. Цезар розбиває германські племена тенктерів і узипетів, які перейшли через Рейн, та сам вперше переправляється на правий бік Рейну для демонстрації могутності римської армії. Справу Цезаря продовжив консул Римської імперії Нерон Клавдій Друз, який протягом 13–9 рр. до н. е. декілька разів переправлявся через Рейн і розбивав германців, за що отримав почесний когномен «Германік».

З кінця I ст. до н. е. римляни контролювали територію Германії між Рейном і Ельбою. Проте розгром херусками на чолї з Армінієм трьох римських легіонів у бою в Тевтобурзькому

лісі у 9 р. н. е. спричинив витїснення римлян за Рейн. Римляни ще кілька разів здійснювали походи на германців та завдавали поразки Армінію, але повернути Германію не змогли. Кордон між Римом і германцями встановився по Рейну. За імператора Домїціана у 83 р. римляни починають будувати по Рейну фортифікаційно-оборонний комплекс (лімес). Тодї ж на лівому березї Рейну були створені римські провінції Нижня Германія з центром у Кельні та Верхня Германія з центром у Майнці, які почали швидко романїзуватись.

У II ст. н. е. германці поновлюють напади на Римську імперію. У 166–180 рр. тривала Маркоманська війна, у ходї якої близько десяти германських та сарматських племен з ініціативи лангобардів, маркоманів та квадів здійснили кілька вторгнень, але були відбиті. У цей же період розпочинають свої міграції й готи – на чорноморське узбережжя, та вандалї – до Ельби.

З рубежу II–III ст. починається процес формування стїйких союзів племен, зокрема – алеманів, франків, готів. У 259–260 рр. вони спільно прориваються за рейнський лімес і грабують Північну Італію. Водночас готи, спільно з іншими племенами, переходять Дунай і в 248 р. спустошують Нижню Мезію, а в 251 р. – Фракію, де у битві з ними при Абрїтті гине імператор Децій Троян. Лише у 268 р. імператор Клавдій II у битві при Ніші розбиває готів та витїсняє їх за Дунай. Однак частина германців осїдає на території імперії; вони починають найматись на службу, отримують змогу дослужуватись до вищих офіцерських рангів.

У 350-х рр. алемани захопили рейнський кордон і частину Галлії, проте були розбиті у битві при Аргенторатї (357). Під тиском гунів вестготи попросили у Риму дозволу поселитись на території імперії. Отримавши дозвіл імператора Валента, понад 200 тис. вестготів у 376 р. переправляються через Дунай. Проте

важкі умови перебування приводять до повстання готів (Готська війна 377–382 рр.). У битві при Адріанополі 378 р. вестготи розгромлюють римську армію, імператор Валент гине у битві. Договір 382 р. кардинально змінив характер взаємовідносин римлян і германців, оскільки вестготи на правах широкої автономії були поселені у внутрішніх районах імперії.

Розірвавши договір з Римом, вестготи у 395 р. обирають своїм королем Аларіха, під керівництвом якого протягом 395–397 рр. спустошують Грецію, у 401–402 рр. вторгаються в Італію, а в 408, 409 і 410 рр. беруть в облогу Рим. 24.08.410 р. вестготи входять у Рим, грабують місто, але залишають у недоторканості християнські церкви. Водночас у 406 р. свеви, вандали та алани із Панонії проривають рейнський лімес і проходять у Галлію, а потім, у 409 р., в Іспанію, де засновують свої королівства. Після цього франки осідають у долині Мозеля, бургунди займають Майнц, а алемани – Рецію. Імператор Константин III у 407–411 рр. був змушений визнати за франками, бургундами та алеманами зайняті ними землі.

У IV–VII ст. більшість германських племен, зокрема, готи, вандали, бургунди, руги, свеви, гепіди, лангобарди, сповідували аріанство, засуджене Першим Нікейським вселенським собором.

Тиск германців на Галлію деякий час стримував римський полководець Флавій Аецій, який у 431 та 445 рр. розбиває франків, у 443 р. – бургундів, а потім дозволяє їм оселитися на лівому березі Рейну як федератам Риму для стримування інших германців. Для протидії вторгненню гунів Аецій збирає велику коаліцію з вестготів, бургундів, тюрингів, франків, алеманів та інших, яка завдає поразки гунам Атілли у битві на Каталаунських полях 451 р. Але після загибелі Аеція германці поновили розселення в Галлії та активно сприяли падінню Західної Римської імперії у

476 р. У 476–493 рр. германці створюють на території Італії Королівство Одоакра, а в 493–552 рр. – Королівство остготів.

Лише у V ст. на території власне Німеччини створюються перші незалежні німецькі держави – Королівство Тюрингії та Королівство Алеманія, які, проте, були підкорені франками короля Хлодвіга у 490-х рр. Після його смерті німецька частина королівства Меровінгів отримала назву Австразія. У 534 р. франки остаточно підкорили тюрингів і приєднали їхні землі, у 746 р. – придушили чергове повстання алеманів та ліквідували Герцогство Алеманія. Король франків Карл Великий у 772–804 рр., придушивши ряд повстань саксів, завойовує Саксонію. Також у 788 р. було ліквідоване Герцогство Баварія.

У 843 р. онуки Карла Великого після тривалого конфлікту поділили землі імперії за Верденським договором. Території, що склали основу сучасної Німеччини, увійшли до складу Східно-Франкського королівства на чолі з Людовіком II Німецьким (843–876). Слабка королівська влада його спадкоємців привела до відновлення у Німеччині племінних герцогств на початку X ст. та їх суттєвої автономізації.

За Генріха I Птахолова (919–936) німці розпочинають експансію на землі слов'ян, зокрема полабських та чехів. Його син Оттон I Великий (936–973) зміг об'єднати усі регіональні герцогства під своєю владою, а 02.02.962 р. був коронований у соборі Св. Петра як імператор. Наприкінці X ст. Італія фактично стала німецьким протекторатом.

За Генріха IV (1053–1105) розгорівся гострий конфлікт між імператорською та папською владою за право здійснювати церковні інвестиції (призначати на посади). У результаті у 1076 р. Папа Григорій VII піддав Генріха IV анафемі, а той, не змігши спертись на консолідовану позицію німецької духовної і світської знаті, під загрозою відлучення від трону був

змушений три дні в одязі грішника, що кається, стояти під замком у Каноссі, добиваючись аудієнції у Папи. Врешті 28.01.1077 р. він отримав прощення та зняття анафемі в обмін на клятву бути покірним Церкві. На фоні усобиці в Німеччині Григорій VII ще двічі відлучав Генріха IV від Церкви, але той врешті зайняв Рим, де у 1084 р. був коронований імператором Папою Клементом III. Боротьба за інвеституру між німецькими королями і папами завершилась лише з укладенням між Генріхом V і Папою Калікстом II Вормського конкордату 1122 р., яким було визнано взаємні права сторін у цій справі.

Значні зусилля для відновлення під егідою німецьких правителів Римської імперії докладав імператор Фрідріх I Барбаросса (1155–1190). Заради цього він здійснив шість походів до Італії, проте після поразки німецьких лицарів від ополчення Ломбардійської ліги у битві при Леньяно у 1176 р. північноіталійські міста відвоювали своє самоврядування. У 1178 р. Барбаросса коронувався як король Бургундії; його васалами були королі Польщі, Чехії, Угорщини, Данії.

У XII ст. німецькі імператори посилили тиск на слов'янські та балтійські землі, розглядаючи їх як основу свого положення в імперії. За Ельбою послідовно були підкорені гавеляни, ободрити, поморяни, лютичі, шпревяни та інші. Саме на цих землях у 1157 р. утворилось маркграфство Бранденбург, а також герцогства Магленбург та Померанія. З кінця XII ст., під приводом християнізації лівів, латгалів, естів та пруссів, німці розпочали завоювання східної частини Балтії. Активну участь у цьому взяли Орден мечоносців, Тевтонський та Лівонський ордени. У 1243 р. східним кордоном Лівонського ордену стала р. Нарва. Більш мирний характер мала німецька колонізація Сілезії, Чехії та Угорщини, де у XIII ст. вже існували численні німецькі поселення. Німецька колонізація спри-

яла зростанню населення, розквіту міст і поширенню в них маґдебурзького права.

Після припинення влади правлячої династії Штауфенів у середині XIII ст. в Німеччині розгорається жорстока боротьба за владу, посилюється феодална анархія, а ключовими суб'єктами політичного життя на століття стають територіальні князівства, чисельність яких сягнула 200. Недостатня увага імператорів до німецьких міст підштовхнула їх до створення регіональних союзів: Союзу рейнських міст (1254), Ганзейського союзу північнонімецьких міст (1256), який у час свого розквіту, в XIV–XV ст., об'єднував до 160 міст та контролював торгівлю на Балтійському морі, Швабського союзу міст (1331). У результаті міста, поряд з Церквою, стали самостійною політичною силою. Німецькі міста мали власне право та самоврядування, суд, міські жителі вважались вільним людьми.

У часи правління імператора Карла IV Люксембурґа (1346–1378) врешті було регламентовано обрання німецького короля (імператора). Відповідно до рішення Рейхстагу 1356 р. (Золота булла), це мала робити колегія семи імперських курфюрств – архієпископів Майнца, Тріра і Кельна, короля Чехії, Рейнського пфальцграфа, герцога Саксонії і маркграфа Бранденбурґу. Крім того, буллою було закріплено права та привілеї курфюрств. Слабкість імператорської влади обумовила те, що загальноімперську владу представляло зібрання трьох курій – курфюрств, духовних і церковних князів, посланців великих та вільних міст – Рейхстаг, який остаточно конститувався наприкінці XV ст. Але і Рейхстаг не мав загальноімперських виконавчих органів, а його рішення фактично носили рекомендаційний характер. У XIV–XV ст. не існувало ні загальноімперського суду, ні армії, ні скарбниці.

Водночас у межах територіальних князівств процеси централізації відбувались: там

функціонували ландтаги, діяло законодавство, збирались податки.

Лише на рубежі XV і XVI ст. Максиміліан I (король Німеччини у 1486–1519 рр., а з 1508 – імператор) ініціював реформу державного управління імперією, спрямовану на створення загальноімперських державних інститутів. Згідно з рішеннями Рейхстагів, у Вормсі (1495) та Аугсбурзі (1500) було встановлено законодавчу заборону на використання військової сили для вирішення конфліктів в імперії (Ewiger Landfrieden); створено вищий судовий орган імперії – Імперський камеральний суд, що розглядав апеляції і касації на рішення судів нижчих інстанцій, спори між суб'єктами імперії та скарги на імператора; з військово-фіскальною метою запроваджено поділ імперії на шість імперських округів (з 1512 додалося ще чотири); створено центральний орган виконавчої влади – імперський уряд, який, проте, фактично не функціонував і в 1531 р. був ліквідований. Хоча ці реформи і не привели до створення централізованої німецької держави, але вони дозволили дещо зміцнити внутрішню структуру імперії та зберегти її дієздатність.

На початку XVI ст. населення німецьких земель нараховувало близько 12 млн, у країні було близько трьох тис. міст, найбільші з яких – Нюрнберг, Аугсбург, Кельн, Любек, Гамбург. Німецька техніка у гірничій справі та обробці металів вважалась найбільш передовою в тогочасній Європі.

На початку XVI ст. під проводом професора Віттенберзького університету Мартіна Лютера (1483–1546) започатковано широкий суспільний рух – Реформацію, спрямований на очищення Католицької церкви та звільнення від її надмірного впливу в економічному і політичному житті німецьких земель. Запропонувавши у 1517 р. «95 тез» проти індульгенцій та з викладом свого бачення місця і ролі Церкви,

Лютер запустив процеси, які вийшли далеко за межі релігії. Навколо ідей Лютера об'єдналися різномірні сили, які бажали зменшення впливу Риму та Католицької церкви у Німеччині.

Найвідомішими суспільно-політичними проявами Реформації були: лицарське повстання 1522–1523 рр.; Селянська війна 1524–1525 рр. (до 200 тис. учасників); секуляризація церковних володінь з ініціативи князівської влади (1525 – у Пруссії, 1526 – у Саксонії, Люнебурзі, 1528 – у Гессені, 1532 – у Дітмаршені, 1534 – Вюртембурзі, Померанії, Ангальті тощо); анабаптистська Мюнстерська комуна 1534–1535 рр.

З часу оголошення п'ятьма князями і представниками 14 міст, прихильних до Реформації, протестації на рішення Шпеєрського Рейхстагу 1529 р., католицька більшість якого проголосувала за суворе дотримання норм Вормського едикту 1521 р. проти лютеран, прихильники Реформації стали називатись протестантами.

Побоюючись насильницької рекатолизації, правителі Саксонії, Гессену, Люнебургу, Ангальту, Мансфельда та міст Магдебург, Страсбург, Бремен, Ульм та інших у 1531 р. уклали Шмалькальденський союз. Імператор Карл V (1519–1556) був вимушений у 1532 р. визнати існування цього союзу, тим самим визнавши й існування протестантизму.

Зміцнивши зовнішньополітичні позиції Імперії, Карл V вирішує знищити євангелічний рух у Німеччині. У ході Шмалькальденської війни (1546–1547) війська Шмалькальденського союзу були розбиті у битві під Мюльбергом 24.04.1547 р. Але і після програшу у війні та розпуску союзу протестанти чинили запеклий опір імператору. Нова протестантська коаліція у 1552 р. завдала поразки імперським католицьким військам, що врешті привело до підписання на Рейхстазі 1555 р. Аугсбурзького релігійного миру між Карлом V і протестан-

тами, яким лютеранство було визнане офіційним віросповіданням та визнавалась уся секуляризація церковного майна, здійснена до 1552 р. На основі цього миру було запроваджено принцип: «Чия влада, того і віра», тобто князі отримали право визначати релігії своїх підданих.

Аугсбурзький мир закріпив поділ Німеччини не лише за територіальним, а й за релігійним принципом. Селянська війна та Реформація сприяли посиленню влади князів, процесам політичної роздрібненості Німеччини, зокрема – посилили розкол на католицький Південь, що тяжів до Австрії, і протестантську Північ, центром якої була Пруссія.

Політика рекатолизації та спроби насильницького утвердження протестантизму стали одними з головних причин Тридцятилітньої війни, напередодні якої кальвіністські князі рейнської Німеччини утворили Євангелічний союз (1608), а духовні і світські князі Південної і Південно-Західної Німеччини – Католицьку лігу (1609).

Тридцятилітня війна (1618–1648) та умови Вестфальського мирного договору (1648) закріпили розкол та роздробленість Німеччини. Частина території Німеччини відійшла до переможців у цій війні – Франції (Ельзас) та Швеції (Померанія, Бремен, Вісмар); Швейцарія та Голландія вийшли зі складу Імперії; було визнано повну самостійність 297 держав-князівств, серед яких лише Австрія і Бранденбург були досить великими державними утвореннями. Німецькі князі-кальвіністи отримали рівні права з лютеранами і католиками, конфесійні протиріччя втратили свою гостроту.

Війна мала й важкі демографічні наслідки для Німеччини, сільське населення якої скоротилось на 40%, а міське – на 33%, загалом з 15 млн чол. у 1620 р. до 10 млн у 1650 р. У цей час чисельність населення Німеччини вперше стала меншою, ніж у Франції. Відно-

вити довоєнну чисельність населення Німеччина змогла лише до середини XVIII ст. Через збільшення кількості внутрішніх митниць Німеччина втратила статус зручної транзитної зони, а торгівля між власне німецьким державами ускладнилась.

У другій половині XVII–XVIII ст. Німеччина розвивалась на основі принципів камералізму, що вбачав у державі основний двигун економічного розвитку. Крім того, значна кількість монарших дворів стала вагомим фактором, який дозволив найбільш талановитим представникам нижчих соціальних верств підніматись нагору, створити численний і професійний прошарок освічених державних управлінців.

Найбільш послідовно принципи камералізму використовувались у одній з найбільших німецьких держав – Бранденбург-Пруссія (об'єднана з 1618 р.). Її фактичним засновником став великий курфюрст Фрідріх Вільгельм (1640–1688), який створив сильну армію, підкорив своїй волі пруське дворянство та сконцентрував у своїх руках політичну, військову й економічну владу. За правління його сина Фрідріха III (1688–1713) Пруссія у 1701 р. стала королівством, у якому почала реалізовуватись політика підтримки науки і мистецтв. У 1652 р. у вільному місті Швейнфурт була заснована Леопольдіна – нині Національна академія наук Німеччини; у 1696 р. – Академія мистецтв; у 1700 р. – Берлінська (Прусська) академія наук.

У часи правління Фрідріха Вільгельма I з'явилися перші німецькі заморські колонії. Так, у 1683 р. на узбережжі Ґани було засновано бранденбурзьку колонію Гросс-Фрідріхсбург (1683–1724), у 1685 р. – колонію на о. Аргуїн біля узбережжя Мавританії (1685–1721).

Визначальний вклад у побудову зразкової воєнізованої чиновницької держави Пруссія зробив Фрідріх Вільгельм I (1713–1740). Саме при ньому утвердилось поняття «німецький

порядок». У 1716 р. почалась ліквідація земельних ландратів та муніципального самоврядування у містах; 1717 р. запроваджено загальну шкільну освіту; 1723 р. створено центральний орган, відповідальний за економічну політику країни – Генерал-директорію; створено одну з найбільш боєздатних армій у Європі; сформовано новий тип прусського офіцера (з 1717 р. служба в королівській армії стала для дворян спадковим становим обов'язком).

Під час правління Фрідріха II Великого (1740–1786) Пруссія перетворилася на одну з наймогутніших військових держав Європи. Під час війни з Австрією 1740–1742 рр. Пруссія приєднує Сілезію, а в війні 1744–1745 рр. відстоює своє завоювання. Австрійсько-пруське суперництво за участі двох коаліцій союзників було продовжене у Семилітній війні (1756–1763), поворотним моментом якої стала поразка прусаків у битві при Кунерсдорфі 12.08.1759 р. від російської армії, яка 09.10.1760 р. увійшла в Берлін. Від остаточного розгрому Пруссію врятувало лише успадкування у 1761 р. російського трону шанувальником Фрідріха Петром III, який уклав мир, а потім і союз, з Пруссією та повернув їй усі завойовані росіянами території. Губертусбурзький мир 1763 р. остаточно закріпив Сілезію за Пруссією і обумовив столітнє суперництво двох великих німецьких держав – Австрії та Пруссії.

Союз з Росією Катерини II 1764 р. (оновлений у 1777 р.) дозволив Пруссії під час першого поділу Речі Посполитої 1772 р. приєднати Померанію, Вармію, Кульм, Мальборк, під час другого поділу 1793 р. – Великопольщу, Торунь, Гданськ, Куявію, під час третього, 1795 р., – Мазовію з Варшавою.

В епоху Просвітництва Німеччина стала в ряд провідних культурних держав, давши світу у XVIII ст. видатних філософів: Й. Гердера, І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, музикантів Й.-С. Баха, Й. Гайдна, В.-А. Моцар-

та, Л. Бетховена, поетів і драматургів: Й. Гете, Ф. Шіллера, Г. Лессінга та інших.

Прагнення Австрії та Пруссії задушити Велику французьку революцію силою (створення 1792 р. першої антифранцузької коаліції) не тільки провалилося, а й призвело до контрнеступу революційних армій. Франція змогла приєднати землі лівого берега Рейну (у 1795 р. визнала Пруссія, у 1797 та 1801 рр. – Австрія).

Прагнучи посилити Пруссію, на противагу Австрії, Наполеон реалізував щодо Німеччини політику «територіальної революції», створюючи у Німеччині невелику кількість середніх за розмірами держав, які могли бути цінними союзниками Франції, але не здатними проводити незалежну від неї політику. Таким чином у 1803–1806 рр. у результаті реорганізації Імперії було ліквідовано понад 300 невеликих держав, декілька сот володінь імперських лицарів, кількість імперських міст скорочена з 51 до 6. Ці території були розподілені між відносно великими німецькими державами (Пруссією, Вюртембергом, Баденом) як компенсація за втрати на лівому березі Рейну. Тоді близько 4 млн підданих змінили свого володаря.

Ці дії, з одного боку, знищили сили, зацікавлені в існуванні Священної Римської імперії та сприяли зменшенню територіальної роздробленості Німеччини, а з іншого – сприяли появі профранцузьки орієнтованих південнонімецьких держав.

Після капітуляції австрійської армії під Ульмом 20.10.1805 р. та поразки союзників у битві під Аустерліцем 02.12.1805 р. Австрія, за умовами Пресбурзького миру 1805 р., втрачала ряд своїх територій не лише на користь Франції, а й профранцузьки налаштованих Баварії, Вюртемберга та Бадена. Крім того, імператор Франц II був змушений визнати Баварію і Вюртемберг королівствами, що виводило їх з-під влади імперських інститутів.

Створення у 1806 р. під протекторатом Франції Рейнського союзу у складі 16 держав Західної та Південної Німеччини (Баварія, Вюртемберг, Баден, Берг, Гессен та інші) та їх заява 01.08.1806 р. про вихід зі складу Імперії змусили імператора Франца II скласти з себе імператорську корону. Священна Римська імперія німецької нації офіційно припинила своє існування. Таким чином Наполеон зміг створити німецьку противагу Австрії та Пруссії.

Ці події підштовхнули Пруссію до участі у четвертій антифранцузькій коаліції. 01.10.1806 р. Пруссія оголосила Франції ультиматум – очистити землі до Рейну, а вже 14.10.1806 р. у двох паралельних генеральних битвах при Єні та Ауерштедті прусська армія була розгромлена. 24.10.1806 р. Наполеон увійшов у Берлін, майже вся Пруссія була швидко завойована французами. Сам факт її подальшого існування як незалежної держави був вирішений під час російсько-французьких переговорів.

Згідно з умовами Тільзйтського миру (1807), доповненого потім Паризькою конвенцією (1808), Пруссія позбавлялася половини своєї території, зобов'язувалася скоротити армію до 40 тис. і виплатити контрибуцію в розмірі 100 млн франків. До повної виплати контрибуції на територію Пруссії вводилася французька армія. На східних територіях, відторгнутих у Пруссії, створювалося Велике герцогство Варшавське. Із західних пруських земель, а також Брауншвейга і частини Ганновера, було створено Королівство Вестфалія. Королю Пруссії Фрідріху Вільгельму III (1797–1840) були залишені власне Пруссія, Бранденбург та Сілезія. Після розгрому Пруссії до Рейнського союзу приєдналось ще 23 німецькі держави, зокрема Вестфалія та Саксонія.

Жорстка поразка змусила Пруссію стати на шлях реформ. У рамках військової реформи, запущеної з ініціативи Г. Шарнгорста, було

демократизовано офіцерський корпус, відмінено тілесні покарання для солдатів, зроблено ставку на заохочення ініціативи, створено ополчення ландвер та ландштурм. Реформа системи освіти, яку проводив К. Гумбольдт, реалізовувалась на принципах позастанової гармонійної різносторонньої освіти, для чого було запроваджено єдину державну трьохступеневу школу: народна школа–гімназія–університет.

Розгром «великої армії» Наполеона в Росії у 1812 р. призвів до відмови Пруссії від союзу з Францією та укладення союзу з Росією (1813). У Пруссії було негайно введено загальну військову повинність, що дозволила швидко зібрати 120-тисячну армію. Після ряду важких боїв 16–19.10.1813 р. у Битві народів під Лейпцігом армія Наполеона врешті була розгромлена. До початку 1814 р. Німеччина була очищена від французьких військ, а Рейнський союз розпався.

На Віденському конгресі у 1814–1815 рр. було погоджено зберегти територіальні зміни, які здійснив у Німеччині Наполеон, хоча Пруссія змогла приєднати північну Саксонію, Рейнську обл. та Вестфалію. Після конгресу було створено конфедеративний Німецький союз (1815–1866) на чолі з Австрією, до якого увійшло 39 великих і дрібних німецьких держав.

За часи французького володарювання у німецьких прирейнських областях було введено свободу підприємництва; запроваджено особисту свободу селян (у Берзі у 1808 р., в Баварії – у 1809 р., Гессені – в 1811 р. тощо); ліквідовані надмірні митні збори, що сприяло швидкому економічному розвитку регіону. Водночас економічні реформи у Пруссії стали відповіддю на французький виклик. У 1807 р. було відмінено особисту залежність селянства без викупу; селянам було дозволено купувати землі дворян, а дворянам – займатись торгово-промисловою діяльністю. У 1810 р. – запро-

ваджено повну свободу промислової діяльності, у 1818 р. – ліквідовано внутрішні митниці та створено єдиний економічний простір.

На загальнонімецькому рівні Пруссія почала активно просувати ідею ліквідації міжнімецьких митниць, розглядаючи це як перший крок до об'єднання. Врешті у 1834 р. було створено Митний союз із 18 держав, до 1842 р. у ньому вже перебувало 28 держав. Так почав формуватись єдиний загальнонімецький економічний простір. У 1822 р. на Рейні з'явилися перші пароплави, у 1835 р. було збудовано першу в Німеччині залізницю Нюрнберг–Фюрт. Центром гірської і металургійної промисловості стала Рейнська обл., машинобудування – Берлін. На кінець 1870-х рр. промислова революція у Німеччині успішно закінчилась, обсяги зовнішньої торгівлі за 1850–1870 рр. потроїлись. У 1870 р. на Німеччину припадало 13% продукції світової промисловості.

Під впливом подій революції 1848 р. було скликано й обрано Франкфуртські національні збори – перший загальнонімецький парламент (засідав з 18.05.1848 по 31.05.1849 рр.). Він 27.03.1849 р. ухвалив першу загальнонімецьку конституцію – Конституцію Паульскірхе, яку визнали 29 середніх та малих німецьких держав. Проте конституція не діяла, оскільки її не визнали найбільші німецькі держави: Австрія, Ганновер, Баварія, Саксонія, а прусський король Фрідріх Вільгельм IV відмовився прийняти корону кайзера з рук парламенту. Повстання на підтримку конституції у ряді німецьких держав (Баден, Пфальц та ін.) були придушені.

У той же час у Німеччині було відмінено цензуру, введено суд присяжних, розширено виборчі права, проголошено демократичні свободи та оголошено про відміну всіх видів феодалної залежності. Однак не всі із цих реформ були впроваджені у життя до кінця,

а деякі – переглянуті (наприклад, закон про друк 1854 р. відродив дореволюційний цензурний режим).

У другій половині XIX ст. став назрівати конфлікт між Пруссією та Австрією за першість у Німеччині. Суттєву роль в об'єднанні Німеччини зверху відіграв прем'єр-міністр Пруссії (1862–1872), а потім і перший рейхсканцлер Німецької імперії (1871–1890), Отто фон Бісмарк. Об'єднання Німеччини розпочалося з війни з Данією 1864 р., у ході якої Пруссія і Австрія змусили Копенгаген відмовитись від герцогств Шлезвіг і Голтштейн та підпорядкували їх собі. Після поразки Австрії та її союзників у Німецькій війні 1866 р. Пруссія окупувала та приєднала до себе Шлезвіг, Голтштейн, Ганновер, Кургессен, Гессен-Нассау, Франкфурт-на-Майні. Крім того, Відень погодився на розпуск Німецького союзу та організацію Німеччини у «малонімецькому» форматі, тобто без участі Австрійської імперії.

У 1866 р. 22 німецькі держави під політичним керівництвом Пруссії створили Північнонімецький союз, який після ухвалення Конституції 1867 р. став федерацією на чолі з прусським королем, зі своїм Бундесратом (Союзною радою), Рейхстагом та загальним виборчим правом. Чотири південнонімецьких держави – Баварія, Баден, Вюртемберг і Гессен-Дармштадт – уклали з Пруссією таємний військовий союз проти Франції.

Прагнення Франції зупинити процес німецької інтеграції спричинили франко-пруську війну 1870–1871 рр. Після розгрому французів у битві при Седані 01–02.09.1870 р., коли у полон потрапило 83 тис. солдатів разом з імператором Наполеоном III, капітуляції у м. Мец 170-тис. французької армії та блокади німцями Парижа Франція капітулювала. За умовами Версальського миру, Німеччина приєднала Ельзас і Лотарингію й отримала 5 млрд франків контрибуції.

18.01.1871 р. у Версальському палаці під Парижем відбулось урочисте проголошення Німецької імперії, а Вільгельма I – її кайзером (1871–1888). До складу Другого рейху як федеративної держави увійшло 22 монархії і вільних міст (Гамбург, Бремен і Любек), а також особлива імперська провінція Ельзас-Лотарингія.

Прийнята у 1871 р. ліберальна Конституція Німецької імперії закріпила в державі монархічну форму правління та провідне становище Пруссії. Законодавча влада в державі належала Союзній раді (Бундесрату) та парламенту (Рейхстагу). До Бундесрату входили представники всіх німецьких держав, яких призначали їхні уряди. Кайзер був главою Союзної ради, мав право затверджувати або відхиляти всі законопроекти, скликати й розпускати Рейхстаг, був верховним командувачем збройних сил і представляв Німеччину на міжнародній арені. Лише армія Баварії в мирний час підкорялася своєму королю. Взагалі, Баварія, увійшовши до складу Німецької імперії, зберегла при цьому автономію в дипломатичній, військовій, поштово-телеграфній, залізничній та податковій сферах.

Першою загальнонімецькою політичною партією стала Німецька консервативна партія (1866–1918), яка представляла інтереси аристократії, чиновництва, юнкерства та вищого духовенства. Вільна консервативна (Імперська) партія (1866–1918) представляла інтереси пруських промисловців та юнкерів-капіталістів, Націонал-ліберальна партія (1867–1918) – інтереси великої та середньої буржуазії, яка підтримувала політику колоніальних загарбань, Партія католицького центру (1870–1933) – інтереси дрібного дворянства, католиків та національних меншин імперії. Соціал-демократична парія Німеччини під назвою Загальнонімецький робітничий союз була створена у 1863 р.

На перших в історії єдиної німецької держави парламентських виборах у Рейхстаг 1871 р. перемогла НЛП – 30,1 % голосів, ПКЦ здобула 18,6 % голосів, НКП – 14,1 %, ВКП – 8,9%. Загалом мандати здобули 12 партій.

У 1870-х рр. з ініціативи Бісмарка реалізувалась політика культуркампф з метою встановлення державного контролю над Католицькою церквою у Німеччині. Протистояння завершилось певним компромісом, але державі вдалось встановити контроль над освітою. З початку 1880-х рр. у Німеччині почала реалізовуватись політика «державного соціалізму»: 1881 р. ухвалено закон про страхування робітників від нещасних випадків, 1883 р. – про страхування на випадок хвороб, 1889 р. – про страхування на випадок непрацездатності і старості.

Після об'єднання країни було створено єдиний імперський банк, уведено в обіг єдину валюту – марку. Об'єднання надало поштовх бурхливому торговельно-промислому розвитку, справжній лихоманці створення нових фірм (грюндерству) та значній концентрації виробництва. Так, у 1896 р. в німецькій промисловості існувало близько 250 картелів. У другій половині XIX ст. Німеччина стає державою залізничних доріг, країною газет і університетів.

Бісмарк тривалий час вважав, що заморська колоніальна політика не має бути пріоритетною для Німеччини, оскільки несе більше політичних ризиків, ніж фінансових переваг. Але під тиском німецьких комерсантів-колонізаторів оголосив у 1884 р. про перехід їх володінь під захист Німецької держави. Так, у 1884 р. були утворені протекторати: Німецька Південно-Західна Африка (зараз Намібія), Тоголенд (зараз Того і Гана), Німецький Камерун, 1885 р. – Німецька Східна Африка (зараз Танзанія, Бурунді і Руанда), Німецька Нова Гвінея.

Зовнішня політика кайзерівської Німеччини за правління Вільгельма II (1888–1918) ак-

центувалася здебільшого на імперських інтересах, адже він вважав, що німці обділені колоніальними володіннями. 1888 р. Німеччина змогла домогтися переходу під свій протекторат о. Науру, 1898 р. – китайського міста та військово-морської бази Цзяо-Чжоу (Циндао), 1899 р. – Палау, Каролінських і Маріанських островів, 1900 р. – Західного (Німецького) Самоа. Колонізаторській політиці усіляко сприяв створений у 1894 р. Пангерманський союз, члени якого виходили з ідеї винятковості німецького народу.

На рубежі XIX і XX ст. розвиток капіталізму в Німеччині вступив у монополістичну стадію. Так, у 1911 р. у країні вже було близько 600 картелів. Протягом 1870–1913 рр. промислове виробництво у Німеччині зросло майже у 6 разів, видобуток кам'яного вугілля – у 7 разів, потужність електростанцій за перше десятиліття XX ст. – у 100 разів. У 1913 р. Німеччина була найбільшим експортером у світі та займала друге місце за обсягом промислового виробництва.

Прагнення до оволодіння новими ринками збуту та сировини збільшували агресивність німецького експансіонізму. З кінця XIX ст. німецький політикум почав реалізовувати курс, в основі якого лежало уявлення про те, що Німеччина має власні інтереси в усіх частинах світу. У 1879–1882 рр. склався військово-політичний Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії.

Поряд із мілітаризацією країни у Німеччині посилювалась і боротьба трудящих за свої права. Так, у 1906 р. у Гамбурзі було проведено перший у країні масовий політичний страйк, у 1912 р. у Рурському регіоні страйкувало 200 тис. шахтарів. У Рейхстазі постійно зростала роль соціал-демократів, які виграли усі вибори впродовж 1890–1912 рр.

Після оголошення Австро-Угорщиною війни Сербії 28.07.1914 р. Німеччина зро-

била вирішальний крок для початку світової війни – оголосила 01.08.1914 р. війну Росії. 02.08.1914 р. німці зайняли Люксембург, 03.08.1914 р. – оголосили війну Франції та Бельгії. У відповідь 04.08.1914 р. Велика Британія оголосила війну Німеччині. Вступаючи у війну, німці керувалися стратегічним «планом Шліффена», який передбачав війну на два фронти за формулою: швидкий розгром Франції й зосередження усіх сил на Східному фронті.

Німці досить швидко захопили Бельгію, але їх наступ на Францію з півночі був зупинений у Битві на Марні 05–12.09.1914 р. Провал «плану Шліффена» привів до утворення восени 1914 р. суцільного 700-кілометрового Західного фронту та 1200-кілометрового Східного фронту й переходу до позиційної війни на два фронти, у якій ключове значення мали ресурси. Війна із битви армій перетворилась на битву економік. В умовах блокування постачання сировини із-за кордону німецькі вчені винайшли спосіб виробництва азоту з повітря, алюмінію з глинозему, виготовлення штучного каучуку, після чого були оперативно збудовані відповідні заводи. В економіці значно посилилась централізація. Неухильно погіршувалося становище трудящих.

У 1915 р. внаслідок наступу на Східному фронті німці зайняли значну частину Польщі та Білорусії, а також Курляндію, Литву та частину Волині, але не змогли змусити Росію до сепаратного миру. Тому в 1916 р. німці спробували вивести з війни Францію, оточивши французькі війська у Верденському укріпленні (Битва під Верденом 21.02–18.12.1916), але досягти поставлених цілей не змогли. У відповідь під час наступальних операцій англо-французьких (Битви на Соммі, 01.07–18.11.1916) та російських військ (Брусилівський прорив, 22.05–31.08.1916) німці й австрійці були змушені відступати. Після цих

поразок центральні держави втратили стратегічну ініціативу. Почата німцями у 1917 р. необмежена підводна війна спровокувала США до оголошення 06.04.1917 р. війни Німеччині. Загалом на кінець війни з Німеччиною воювало 27 держав.

Економічна блокада, зниження продуктивності с/г, нестача сировини та поступове вичерпання внутрішніх ресурсів спричинили у Німеччині паливну кризу та голод. У січні 1918 р. в Німеччині розпочався загальний страйк з вимогою укласти загальний справедливий мир, скасувати військовий стан, здійснити демократичні перетворення. Страйк охопив 1,5 млн учасників у 50 містах країни.

Підписання на початку 1918 р. у Бресті сепаратного миру з УНР та Радянською Росією дозволило німцям фактично ліквідувати Східний фронт і кинути додаткові сили на Західний, сподіваючись на розгром Франції до прибуття американських військ в Європу. У ході весняного наступу 1918 р. німці змогли наблизитись до Парижа на відстань у 70 км, але не змогли розбити англо-французькі війська. У ході Другої битви на Марні 15.07–06.08.1918 р. німці були змушені відступити.

Стоденний осінній наступ 1918 р. англійських, французьких, американських, канадських, австралійських та бельгійських військ завершився звільненням значної частини Франції та Бельгії. На початку листопада 1918 р. з матроського повстання у м. Кіль почалась Листопадова революція у Німеччині, створення рад робітничих і солдатських депутатів. 09.11.1918 р. кайзер Вільгельм II зрікся престолу, 10.11.1918 р. соціал-демократи сформували тимчасовий уряд – Раду народних уповноважених. Щоб уникнути військової катастрофи і врятувати армію, генералітет був змушений піти на створення ліберально-буржуазного уряду за участі СДПН, від імені якого і було підписано Комп'єнське перемир'я

11.11.1918 р., що частина суспільства сприйняла як зраду.

Офіційно Перша світова війна завершилася з підписанням Версальського мирного договору 28.06.1919 р., за яким Німеччина втрачала на користь Польщі – Познань, частину Померанії та Верхньої Сілезії, Франції – Ельзас-Лотарингію, Данії – Північний Шлезвіг, Литви – Мемельську обл., Бельгії – Ейпен-Мальмеді. Данціг оголошувався вільним містом, Саарська область на 15 років переходила під управління Ліги Націй, а все лівобережжя Рейну займалось військами Антанти. Також Німеччина втрачала усі свої колонії.

Результатом програної війни для німців стали: принизливий мир, величезні репарації у сумі 132 млрд золотих марок, згодом зменшені (останній платіж було здійснено 2010 р.), тавро агресора, втрата території з населенням у 3,5 млн чол., демілітаризація, тяжкі соціально-економічні наслідки. Втрати Німеччини у війні убитими складала 1,8 млн чол., зниклими безвісті та пораненими – 5,5 млн.

Спроби ліворадикальних партій у 1919 р. продовжувати революцію в соціалістичному напрямі зазнали поразки: у січні 1919 р. було придушене робітничє повстання у Берліні, у лютому 1919 р. розгромлена Бременська соціалістична республіка, у травні – Баварська радянська республіка.

На вибраних 19.01.1919 р. Національних зборах, які засідали у м. Веймар, була прийнята нова імперська Конституція, що заклала засади демократичного республіканського розвитку Німеччини. У конституції були закріплені ліберальні політичні і соціальні права, зокрема, загальне виборче право для чоловіків і жінок.

Водночас Конституція Веймарської республіки була за своєю суттю достатньо авторитарною і надавала рейхспрезидентові, який обирався прямим голосуванням на сім років, дуже

широкі повноваження: будь-коли розпускати Рейхстаг, будь-коли призначати і звільняти з посади рейхсканцлера і кабінет. Водночас, Рейхстаг, маючи право оголосити вотум недовіри канцлерові і уряду, не мав права це робити у разі розпуску парламенту президентом.

Загалом владу в країні отримали соціал-демократи, які залишили приватну власність недоторканною, залучили до здійснення державних функцій переважно налаштований антиреспубліканськи апарат чиновників та суддів, зберегли за кайзерівським офіцерським корпусом командну владу у збройних силах.

Першим президентом республіки було обрано Фрідріха Еберта (1919–1925). У перші роки Веймарської республіки політичне життя визначала парламентська більшість, що складалася з СДПН, яка відійшла від революційних ідей, ліберальної Німецької демократичної партії (1918–1933) і Партії центру.

Гострі соціальні протиріччя були постійним дестабілізуючим чинником у житті Веймарської республіки. У березні 1920 р. антиреспубліканські сили здійснили спробу державного перевороту (путч Каппа), яку уряд зміг придушити лише за підтримки робітників, оскільки рейхсвер відмовився стріляти у фрайкор. З іншого боку, комуністи організували збройні Рурське 1920 р., Березневе 1921 р. та Гамбурзьке 1923 р. повстання.

Підписавши 1922 р. Рапальський договір з РРФСР, за яким сторони відмовлялись від претензій одна до іншої, Німеччина вийшла з міжнародної ізоляції. Натомість відмова Німеччини від виплати репарацій спричинила окупацію Рурської і Рейнської обл. французькими, бельгійськими та британськими військами (1923–1930) і втрату 88% видобутку вугілля, 70% виплавки чавуну й 40% виплавки сталі. Лише отримавши міжнародні позики, німці відновили виплати і до 1932 р. сплатили 37 млрд марок.

Зі вступом до Ліги Націй в 1926 р. переможена Німеччина повернула собі політичне рівноправ'я на міжнародній арені.

Повоєнна економічна криза в Німеччині тривала до 1924 р. Найдошкульнішим її проявом була гіперінфляція: так, якщо у 1913 р. один долар США обмінювався на чотири марки, то у листопаді 1923 р. – на 8 млрд марок. Після приборкання інфляції, протягом 1924–1929 рр., до Німеччини надійшло 21 млрд міжнародних, в основному американських та англійських, інвестицій, що дозволило вивести промисловість із кризи.

Проте, протягом 1920-х рр. у суспільстві міцніли сили, які протистояли демократичній державі. У 1919 р. у Мюнхені була створена Німецька робітничка партія (з 1920 – Націонал-соціалістична німецька робітничка партія (НСДАП)), яку з 1921 р. очолив фронтовик Адольф Гітлер. У 1923 р. фашисти невдало спробували захопити державну владу в країні («півний путч»). Обрання Пауля фон Гінденбурга рейхспрезидентом (1925–1934) відобразило зміщення політичних уподобань у країні вправо.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. дуже сильно вдарила по німецькій економіці: обсяги промислової продукції зменшились загалом на понад 40%, експорт упав на 58%, припинилось будівництво, офіційна кількість безробітних сягнула 6 млн чол., було знижено допомоги по безробіттю, пенсії й заробітні плати та введено нові податки. Німеччина перетворилась на країну бідності й безвиході для мільйонів людей.

Багаторічне внутрішньополітичне сум'яття (17 урядових кабінетів за 15 років) та масове безробіття підірвали довір'я до республіки. У країні посилилась політична поляризація. На виборах 1930 р. найбільше голосів здобули крайні ліві і праві партії: СДПН – 24,53%, НСДАП – 18,25%, Комуністична партія Німеччини – 13,13%. Небувалого масштабу набула

діяльність воєнізованих загонів при політичних партіях, між якими на вулицях розгорнулось жорстоке протистояння.

Призначення Гінденбургом на пост рейхсканцлера А. Гітлера 30.01.1933 р. ознаменувало кінець Веймарської республіки та початок періоду нацистської диктатури – Третього рейху. До влади в країні прийшла НСДАП, в основі ідеології якої лежав войовничий расизм, антисемітизм та реваншизм за програв у Першій світовій війні. Однією з причин цього була ворожнеча між двома робітничими партіями Німеччини – СДПН та КПН.

Відразу були видані надзвичайні декрети, якими скасовувалась свобода особи, слова, друку, зборів; поліція наділялась необмеженими правами; фашистські загани СА та СС наділялись правом допоміжної поліції. Найбільші промисловці підтримали антикомуністичний курс Гітлера. Після провокаційного підпалу фашистами Рейхстагу 27.02.1933 р. розпочались масові арешти і вбивства комуністів та демократів.

На виборах до парламенту 05.03.1933 р. НСДАП не змогла завоювати більшість (отримала 43,9% голосів). Однак Рейхстаг наділив уряд Гітлера надзвичайними повноваженнями і він почав реалізовувати свій фашистський курс. Були розпущені КПН, СДПН, профспілки, а 14.07.1933 р. була заборонена діяльність усіх партій, крім НСДАП, яка стала частиною урядової системи. У 1934 р. були скасовані ландтаги, а земельні уряди підпорядковані імперському.

Після смерті Гінденбурга у 1934 р. посади президента й канцлера були об'єднані і Гітлер став ні перед ким не відповідальним фюрером. Рейхстаг став суто декоративним органом, залишки буржуазної демократії були ліквідовані.

Програми Гітлера щодо працевлаштування та озброєння оживили економіку і швидко покінчили з безробіттям (була введена трудова повинність, з 1938 – загальна, для відбу-

вання якої було створено понад 800 трудових таборів). Протягом 1933–1938 рр. військово-виробництво збільшилось у 10 разів, в дію вступило понад 300 нових військових заводів. Країна готувалась до війни.

Метою зовнішньої політики Гітлера було встановлення світового панування яке обґрунтовувалось недостатністю у німецького народу «життєвого простору». Свою зовнішньополітичну стратегію Гітлер реалізовував покроково. 1935 р. Німеччина повернула Сарську область і фактично денонсувала Версальський договір, відмовившись виконувати обмеження на заборону мати військово-авіацію та запроваджувати загальну військову повинність. У 1936 р. німецькі війська зайняли демілітаризовану з 1919 р. Рейнську область, а Берлін підписав з Токіо Антикомінтернівський пакт, до якого у 1937 р. приєдналась Італія. Таким чином була утворена фашистська коаліція. 1938 р. Німеччина приєднала Австрію, а Великобританія і Франція, за Мюнхенською угодою 30.09.1938 р., дозволили Гітлеру анексувати у Чехословаччини Судети. У 1939 р. Німеччина окупує Чехію з Моравією, а Литва після ультиматуму поступається Мемельською обл.

Наслідком реалізації фашистської расової теорії про вищість арійської раси над іншими була політика на підкорення та знищення «неповноцінних народів». Для цього була створена система концентраційних таборів (на 1944–55 концтаборів та понад 1 тис. їх філій). Для встановлення ідеологічного контролю над населенням нацисти вже у 1933 р. спалили мільйони примірників прогресивних книг, закрили понад 10 тис. приватних бібліотек.

Підписання 23.08.1939 р. Угоди про ненапад між Німеччиною та СРСР, якою було врегульовано поділ сфер впливу у Східній Європі, розв'язало Гітлеру руки для початку великої війни.

Напад Німеччини на Польщу 01.09.1939 р. став початком Другої світової війни, яка коштувала життя 55 млн людей. У 1939 р. німецькі армії окупували Польщу, у 1940 р. – Данію, Норвегію, Голландію, Бельгію, Люксембург, Францію, у 1941 р. – Югославію, Грецію та значні території в європейській частині СРСР. На Східному фронті вермахт у 1941 р. дійшов до Москви і Волги (1942 – до Кавказу), а в Північній Африці загрожував Єгипту. У завойованих країнах був встановлений жорстокий окупаційний режим, проти якого піднявся рух Опору; до кінця 1944 р. у Німеччину в якості підневільних робітників було депортовано 7,5 млн чол. У 1942 р. нацистський режим розпочав «остаточне вирішення єврейського питання». Загальне число загиблих євреїв оцінюється в шість млн осіб.

Доля війни значною мірою вирішувалася на німецько-радянському фронті: контрнаступ Червоної армії під Москвою у грудні 1941 р. завдає німцям першої великої поразки у війні та змушує їх перейти до оборони. Поразки німців у Сталінградській (липень 1942 – лютий 1943) та Курській (липень-серпень 1943) битвах позбавляють вермахт стратегічної ініціативи. Висадка союзників в Італії (вересень 1943) та Нормандії (червень 1944) прискорила крах Третього рейху. У 1944 р. відбувся невдалий замах на Гітлера офіцерами вермахту; у концтаборах на той час перебувало близько 800 тис. німців – борців проти фашизму.

Війна тривала, поки вся територія імперії не була окупована. 07 і 08.05.1945 р. представники вермахту підписали два акти про беззастрешню капітуляцію.

Німеччина зазнала найбільшої поразки за всю свою історію: втратила Східну Пруссію, Сілезію, Померанію; понад 10 млн німців були примусово виселені з Польщі, Чехії, Угорщини, Румунії у Німеччину; були паралізовані економіка і транспорт, кілька мільйонів німців перебували у полоні.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

За рішенням Потсдамської конференції 1945 р., Німеччина була розділена на радянську, американську, британську та французьку зони окупації, де почали здійснюватися заходи денацифікації, демілітаризації, демократизації та децентралізації країни. Невдовзі між союзниками загострилися суперечності, розгортається «холодна війна». У 1947 р. американська та англійська зони об'єднуються у Бізонію, після приєднання у 1948 р. і французької зони утворюється Тризонія. У 1948 р. у Західній Німеччині починає діяти американський план економічної допомоги Європі – План Маршалла, проводиться грошова реформа і вводиться німецька марка. У відповідь СРСР вводить у радянській зоні свою німецьку марку та розпочинає транспорту блокаду Західного Берліна, що тривала майже рік. 08.05.1949 р. обрана ландтаґами Парламентська рада Західної Німеччини ухвалює Основний Закон (Конституцію) ФРН. 14.08.1949 р. відбуваються вільні парламентські вибори, на яких до парламенту проходять представники 11 партій (СДПН – 131 місце; заснований у 1945 р. ХДС – 115, заснована у 1948 р. ліберальна Вільна демократична партія – 52; заснований у 1945 р. Християнсько-соціальний союз в Баварії – 24; КПН – 15). Першим федеральним канцлером ФРН було обрано Конрада Аденауера (1949–1963).

У радянській зоні окупації Німецька народна рада 07.10.1949 р. ввела в дію Конституцію НДР. Першим і єдиним президентом НДР був обраний Вільгельм Пік (1949–1960). Перші вибори у Народну палату НДР відбулись у 1950 р., у них брав участь лише виборчий список Національного фронту демократичної Німеччини на чолі з Соціалістичною єдиною партією Німеччини (здобув 99,6% голосів). Надалі, до виборів 1986 р. включно, На-

ціональний фронт безальтернативно отримував 99% голосів.

Невдоволення високими трудовими нормами для робітників привело до масових акцій протесту у близько 700 населених пунктах НДР 17.07.1953 р. Серед вимог протестувальників також були вільні вибори та єдність Німеччини. Повстання було придушене шляхом введення у міста радянських танків. Розпочата у 1952 р. колективізація с/г змусила сотні тисяч східних німців втікати у ФРН. Водночас до початку 1970-х рр. невеликі промислові підприємства залишалися у приватній власності, поки не були передані у державну власність.

У свою чергу ФРН взяла курс на інтеграцію у західні політичні та військові структури – у 1954 р. стала членом ЗЕС, у 1955 р. – НАТО, у 1957 р. – співзасновником ЄЕС. У відповідь СРСР у 1955 р. створив воєнний союз – Організацію варшавського договору, співзасновником якого стала й НДР.

Фактично, у 1949 р. на території Німеччини утворилось три самостійних державних утворення: ФРН, НДР і «вільне» місто Західний Берлін. Протягом усього періоду «холодної війни» «німецьке питання» було одним із гострих складових протистояння двох військових блоків, очолюваних СРСР та США. Етапними подіями були: Берлінські кризи 1948–1949 та 1961 рр. 13.08.1961 р. влада НДР на чолі з головою Державної ради НДР Вальтером Ульбріхтом (1960–1973), прагнучи перешкодити масовим втечам громадян, всупереч положенням Потсдамського договору, повністю заблокувала вільний прохід у Західний Берлін та звела бетонний Берлінський мур протяжністю 155 км.

Протягом 1955–1970 рр. ФРН реалізовувала зовнішньополітичну «доктрину Гальштейна», спрямовану на ізоляцію НДР на міжнародній арені. Суть її полягала в тому, що ФРН підтримувала і встановлювала дипломатичні

відносини тільки з тими країнами, які не мали дипломатичних відносин з НДР.

«Нова східна політика» ФРН почала реалізовуватись канцлером Віллі Брандтом (1969–1974). Відповідно до неї з підписанням Московського і Варшавського договорів ФРН із СРСР і Польщею у 1970 р. Бонн відмовлявся від претензій на Східну Пруссію та визнавав непорушність існуючих кордонів НДР і Польщі. З підписанням у 1971 р. угоди держав-переможниць щодо Західного Берліна було остаточно врегульовано питання міжнародного статусу міста (не є частиною ФРН) та його транспортного забезпечення. Підписання Договору про основи взаємовідносин ФРН і НДР 1972 р. унормувало співіснування двох німецьких держав і уможливило прийняття їх 1973 р. членами ООН.

Відновлення державної єдності Німеччини стало можливим лише наприкінці 1980-х рр. завдяки політичним змінам в СРСР. Відкриття австро-угорського кордону в 1989 р. спричинило відновлення масових втеч східних німців у ФРН та початок масових демонстрацій у НДР з вимогами демократизації суспільства. Під впливом масових протестів голова Держради НДР (1976–1989) та генеральний секретар ЦК СЕПГ (1971–1989) Еріх Гонеккер подає у відставку.

У ніч на 09.11.1989 р. «впав» Берлінський мур, після чого розпочався процес демонтажу авторитарного режиму в НДР. Після проведення в НДР у 1990 р. вільних виборів (перемогла ХДС) стало можливим об'єднання НДР і ФРН. 31.08.1990 р. ФРН та НДР підписали Договір про об'єднання Німеччини. Укладення в Москві 12.09.1990 р. Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини (Договір «2+4»), за яким держави-переможниці відмовлялись від своїх прав щодо Німеччини, відкрило дорогу для входження НДР та Західного Берліна до складу ФРН. Процес відновлення

німецької державної єдності було завершено 03.10.1990 р. У 1994 р. Берлін знову став столицею об'єднаної Німеччини, переїзд державних установ та федерального уряду до Берліна відбувся у 1999 р.

Згідно з Основним законом, вищими органами ФРН є Федеральний президент, Бундестаг і Бундесрат, федеральний уряд і Конституційний суд. Політична система Німеччини базується на принципах федералізму та парламентської демократії.

Федеральний президент є главою держави, обирається на п'ять років спеціальним органом – Федеральними зборами. Половину їхнього складу становлять депутати Бундестагу, іншу половину – представники ландтагів. Повноваження президента ФРН дуже обмежені, більшість актів президента потребують обов'язкової контрасигнації глави уряду або відповідних міністрів. Глава держави може розпустити Бундестаг на пропозицію федерального канцлера. У 1972 і 1983 рр. у такий спосіб було розпущено парламент та проведено дострокові вибори до Бундестагу. Роль президента у формуванні уряду скоріше почесна: він вносить парламенту пропозицію по узгодженій між політичними партіями кандидатурі канцлера, затверджує склад уряду, який пропонує обраний Бундестагом канцлер.

Особливістю політичного розвитку Німеччини є система так званої канцлерської демократії. Федеральний канцлер є главою уряду, обирається більшістю депутатів Бундестагу, яка забезпечується формуванням коаліції. Вся повнота виконавчої влади належить федеральному уряду на чолі з канцлером. До його компетенції належать: визначення стану війни і миру; формування зовнішньополітичного курсу країни; проведення переговорів і участь в укладанні міжнародних угод. Міністри призначаються і звільняються президентом за пропозицією канцлера, а Бундестаг має

право висловити недовіру не всьому уряду або окремим його членам, а тільки канцлеру.

Канцлер може бути усунутий зі свого поста тільки через конструктивний вотум недовіри, тобто через утворення нової урядової більшості в Бундестазі і обрання нового канцлера. У разі утворення різних більшостей в Бундестазі та Бундесраті канцлер вимушений іти на значні компроміси з партіями опозиції для забезпечення проходження законів через Раду федерації.

Зasadничим для Німеччини є федеративний принцип територіально-адміністративного устрою. Кожна земля має власну конституцію, виборний законодавчий орган – однопалатний ландтаг, що обирається всенародно. Лише у Баварії у 1947–1999 рр. існував двопалатний земельний парламент. У кожній землі є уряд, залежний від більшості у ландтагах. Досить високий рівень політичної децентралізації ґрунтується на розподілі повноважень між центром і землями. У 2006 р. на конституційному рівні відбулось реформування федерального устрою ФРН, зокрема більш чіткий розподіл повноважень між федерацією та землями, у результаті чого землі отримали нові компетенції.

Законодавча влада здійснюється парламентом, який, відповідно до Основного закону, вважається однопалатним, а фактично складається з двох палат. Бундесрат є органом, через який землі беруть участь в законодавстві і управлінні федерацією і в справах ЄС. До Бундесрату входять 69 осіб, яких призначають уряди земель на чотири роки зі свого складу. Бундесрат очолює голова, який обирається на один рік у порядку ротації з числа прем'єр-міністрів земельних урядів.

Бундестаг обирається строком на чотири роки шляхом всезагального, прямого і таємного голосування за змішаною системою виборів із виборчим бар'єром у 5%. Кількість

депутатів Бундестагу нефіксована: так, у парламенті 15 скликання було 603 депутати, 18 скликання – 631. Найважливішими функціями Бундестагу є законодавство, вибори федерального канцлера і контроль за урядом.

Провідними політичними силами повоєнної Німеччини є блок партій ХДС/ХСС, які виступають у парламенті як єдина фракція, та СДПН.

У питаннях внутрішньої політики ХДС/ХСС традиційно дотримується прагматичного консервативного курсу. ХДС виграв вибори у Бундестагу 1953, 1957, 1990, 2009, 2013 рр. та був лідером правлячої коаліції в 1949–1969, 1982–1998 та з 2005 р. Соціальну базу ХДС становлять приватні підприємці, частково – чиновники, селянство та ремісники, значна частина середнього класу. Канцлерами ФРН були представники ХДС: Конрад Аденауер (1949–1963), Людвіг Ергард (1963–1966), Курт Кізінгер (1966–1969), Гельмут Коль (1982–1998), Ангела Меркель (з 2005).

А. Меркель схильна до перетворення ХДС в «народну партію», яка спирається на широкі верстви виборців, сповідує центристські позиції та орієнтована на «людяність, справедливе ставлення до всіх поколінь, любов до нації та батьківщини, боротьбу з національною та європейською бюрократією».

ХСС діє у Баварії і за своїми політичними поглядами є близькою до ХДС, хоча з багатьох питань внутрішньої і зовнішньої політики посідає більш консервативні позиції. Постійно представлена у Бундестазі з 1949 р.

СДПН традиційно претендує на представлення інтересів середніх і малозабезпечених прошарків населення та прагне стати «новим центром», одночасно зберігши ліву частину електорату. Партія виступає за підвищення рівня зайнятості за рахунок державних програм. У повоєнний час партія отримувала найбільшу підтримку виборців на виборах 1949,

1961–1987, 1994, 1998, 2002, 2005 рр. Канцлерами ФРН були соціал-демократи Віллі Брандт (1969–1974), Гельмут Шмідт (1974–1982), Герхард Шредер (1998–2005), які очолювали урядові коаліції.

Партія «Союз90/Зелені» виникла внаслідок недовіри громадськості, насамперед молоді, до політики «традиційних» партій. У 1979 р. у ФРН була заснована Партія зелених, у 1989 р. у НДР створений некоммуністичний «Союз 90», 1993 р. вони об'єдналися. Зелені зосереджують свою діяльність на соціальних та екологічних проблемах і на забезпеченні прав людини. Постійно представлені у Бундестазі з 1984 р.

Ліві – партія, утворена у 2007 р. у результаті злиття Партії демократичного соціалізму (ПДС – наступниці правлячої в НДР СЕПН) і частини соціал-демократів, які у 2005 р. вийшли з СДПН та утворили «Виборчу альтернативу за працю і соціальну справедливість». Ліві є помітною політичною силою у східних землях і найбільшою опозиційною партією парламенту. Партія проводила своїх депутатів до Бундестагу на виборах 2005, 2009, 2013, 2017 рр.

ВДП віддзеркалює інтереси середніх і дрібних підприємців, забезпеченого прошарку інтелігенції, ремісників. Партія була постійно представлена у Бундестазі з виборів 1949 р. Неодноразово була молодшим партнером в урядових коаліціях на чолі з ХДС/ХСС (1949–1966, 1982–1998, 2009–2013) та СДПН (1969–1982). Провідним представником ВДП був Г.-Д. Геншер, який вважається «архітектором німецької єдності». Найбільший електоральний успіх вільних демократів припадає на 2009 р., коли партія під керівництвом Г. Вестервелле отримала 14,6 % голосів. Участь ВДП в урядовій коаліції А. Меркель (2009–2013) була невдалою, оскільки вільні демократи не змогли ефективно відстоювати інтереси своїх виборців, що призвело до втрати популярності партії. На виборах 2013 р. ВДП

отримала лише 4,7% голосів, і вперше в своїй історії не пройшла до Бундестагу. Натомість у 2017 р. вільних демократів підтримали 10,7% виборців.

У 2013 р. з розчарованих прихильників традиційних партій була заснована партія «Альтернатива для Німеччини», яка стоїть на євроскептичних позиціях, особливо у питанні функціонування євро як єдиної валюти. Партії притаманна прихильність до економічного лібералізму. На парламентських виборах 2013 р. АдН отримала 4,7% голосів виборців (2 млн) і ледь не пройшла до Бундестагу. Натомість у 2017 р. АдН, заперечуючи політику уряду щодо притулку біженців, отримала 12,6% голосів виборців і вперше увійшла у парламент країни.

Популярною правою націоналістичною партією ФРН є заснована у 1964 р. Націонал-демократична партія, яка має своїх представників у деяких земельних ландтагах і яка особливо активно виступає проти напливу іноземців.

Німеччина, де високий рівень життя та соціальних стандартів, є однією з найбільш привабливих для імміграції державою Європи. За даними Федерального статистичного відомства, у 2013 р. у ФРН проживало 7,6 млн осіб з іноземним паспортом. Лише за 2013 р. наплив іммігрантів становив 419 тис. осіб. У відповідь на наплив біженців до Європи із регіонів воєнних конфліктів та криз, ФРН впродовж 2015–2017 рр. за цілеспрямованої лінії А. Меркель проводила ліберальну міграційну політику, надавши, згідно з даними федерального відомства з проблем міграції та біженців, притулок у Німеччині 1,4 млн особам. Така ситуація викликає зростаючі тривоги жителів країни, і проблеми біженців стають у центрі дебатів між політичними партіями. Заперечуючи ліберальні засади міграційної політики, ліві та праві політич-

ні сили прагнуть якнайкраще скористатися цим становищем.

Негативні тенденції, пов'язані зі старінням німецької нації, напливом іммігрантів і зниженням чисельності корінного населення, змусили уряд А. Меркель розробити у 2012 р. нову демографічну доктрину. Її суть – у зміцненні інституту сім'ї, підтримці мотивованого вибору молоддю сучасних професій і висококваліфікованої праці, поліпшенні якості життя у сільській місцевості, корегуванні концепції мультикультуралізму задля більш широкої інтеграції некорінного населення у німецьке суспільство тощо.

Для ФРН характерними є періодичні зміни складу урядових коаліцій. В окремі періоди у Німеччині діяли так звані «великі» коаліції християнських демократів та соціал-демократів – у 1966–1969, 2005–2009, 2013–2017 рр.

За результатами виборів 2013 р., СДПН теоретично могла сформувати ліву коаліцію без ХДС/ХСС, але соціал-демократи не захотіли об'єднатись із Зеленими та Лівими, закидаючи останнім популізм. Після того як на внутрішньопартійному референдумі 76% членів СДПН у всіх землях Німеччини схвалили коаліцію з ХДС/ХСС, третя «велика» коаліція була сформована і функціонувала чотири роки.

За підсумками виборів 2017 р. блок ХДС/ХСС набрав 33% (це – 8,5% у порівнянні з результатами попередніх виборів), СДПН – 20,5% (-5,2%), Ліві – 9,2% (-0,6%), «Союз90/Зелені» – 8,9% (+0,5%), ВДП – 10,7% (+5,9%), «Альтернатива для Німеччини» – 12,6% (+7,9%). Результати парламентських виборів 2017 р. стали неоднозначними: з одного боку, А. Меркель у четвертий раз очолила уряд, а з іншого – системні партії країни ХДС/ХСС та СДПН втратили позиції, натомість праворадикальні сили свої зміцнили, що, вочевидь, пов'язано з кризою біженців. Поява праворадикалів у парламенті надала нового виміру політичному ланд-

шафту сучасної Німеччини, посиливши градус дебатів з різних питань.

Об'єднана Німеччина стала прихильником поглиблення і розширення європейської політичної та економічної інтеграції. З 2002 р. у ФРН була введена єдина європейська валюта євро, у Франкфурті-на-Майні розміщено Європейський центральний банк (почав роботу з 1998).

Досягши єдності, Німеччина стала політичним важковаговиком на європейській і світовій арені. ФРН багато в чому визначає політичний розвиток все більш інтегрованого Євросоюзу, вона є одним із його консолідуючих чинників, протистоїть тенденціям європесимізму. За канцлерства Г. Коля Німеччина була прихильником зміцнення власних рис європейської і глобальної держави, за Г. Шредера – ствердила себе нормальною нацією-державою, яка керувалася національними інтересами пропорційно до своєї могутності і не підтримала американської політики в Іраку, а за А. Меркель – Берлін став потужним контрибутором зміцнення позицій Євросоюзу у кризовий період, формування ним спільної зовнішньої та безпекової політики, ФРН впливає на зміст європейсько-атлантичних відносин і є головним учасником переговорів з РФ щодо її агресії проти України (з 2014). Починаючи із 2012 р., у своїй «східній політиці» Німеччина все більше відмовляється від прямої ув'язки відносин з країнами колишнього СРСР з контекстом двосторонніх німецько-російських відносин.

Питання участі бундесверу у міжнародних миротворчих операціях за кордоном викликали серйозні дискусії у суспільстві в 1990-х рр., і це стало можливим лише після відповідного рішення Конституційного суду 1994 р., що участь у миротворчих заходах не суперечить конституції (в Боснії з 1995 р., Косово – з 1999 р., Афганістані – з 2002 р, Лівані – в 2006 р. та ін.).

У 2000 р. у ФРН був створений фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» для прийнятних індивідуальних виплат жертвам нацизму за завдану під час Другої світової війни націонал-соціалістським режимом шкоду і перенесені страждання, у першу чергу – підневільним робітникам. До 2007 р. фонд виплатив 1,6 млн людей в понад 100 країнах світу загалом 4,37 млрд євро.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Повернення до кола високорозвинених країн після Другої світової війни Західна Німеччина завдячує енергії своїх людей та раціональній системі організації господарства. По війні економічна система ФРН розвинулася у соціальну ринкову економіку, в основі якої лежала вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Її ідеологом був перший повоєнний міністр економіки, а потім і канцлер, Л. Ерхард. Здійснений під його керівництвом протягом 1948–1965 рр. комплекс успішних соціально-економічних реформ у ФРН включав: конфіскаційну грошову та ліберальну цінову реформи (1948); оновлення традиційних галузей промисловості і створення нових за рахунок іноземних, національних приватних і бюджетних інвестицій; елементи державного регулювання і систему соціального захисту; підтримку малого і середнього бізнесу, в якому починаючи з 1956 р. працювало понад 50% зайнятого населення; створення розвинутого соціально-трудового законодавства.

Формування системи соціальної ринкової економіки розпочалося зі створення державою рівних умов та відмови від прямого втручання в процеси ціноутворення і формування зарплати. Картельним законом 1957 р. було заборонено домовленості та угоди, що впливають на ринкові відносини шляхом обмеження конкуренції через картельні угоди.

Основними складовими економічного піднесення були: відродження виробництва на новій технічній основі; раціональне використання допомоги за «планом Маршалла» у 2,7 млрд дол. США та коштів з державного бюджету для інвестування економіки; відсутність військових витрат; наявність більше 10 млн переселенців як резерву дешевої, але висококваліфікованої, робочої сили; місткий внутрішній ринок.

Поліпшення ситуації було відчутним: 1950 р. припинили розподіл продуктів за картками, будівництво протягом 1950–1955 рр. 1,8 млн квартир соціального житла дозволило зняти гостроту питання нестачі житлової площі, середньорічний приріст промислової продукції становив у 1950–1960-х рр. 9,6%. Близько половини усієї виробленої в країні продукції йшло на експорт. Доходи від нього дозволили ФРН розплатитися з боргами, здійснити виплати жертвам нацизму і створити великі золотовалютні резерви, що зробило німецьку марку однією з найстабільніших валют у світі. Соціальні закони 1950-х рр. поліпшили становище жертв війни (згідно з законом 1952 р. отримували компенсацію), біженців, інвалідів, пенсіонерів (з 1957 р. розмір пенсії почав залежати від змін заробітної плати). З допомогою податків і компенсацій держава значною мірою згладила тягар труднощів, розділяючи його серед всього населення.

Нестачу робочих рук у ФРН вирішили за рахунок масового залучення іноземних працівників. Зокрема, у 1961 р. ФРН уклала з Туреччиною угоду про наймання робочої сили. У 1961 р. у ФРН налічувалося 6,7 тис. турків, у 1970 р. – 429 тис., у 1976 – близько 1 млн. Загалом, на 1973 р. іноземні робітники склали 10% усієї робочої сили ФРН.

Яскравим прикладом потужного повоєнного німецького економічного зростання («німецького дива») є Баварія, яка із аграрної

перетворилася у найбільшу промислово-високорозвинену федеральну землю Німеччини. У Баварії зосереджено: автомобіле- й літакобудування «BMW», «Audi», «EADS», електротехнічну «Siemens», текстильну, швейну, харчову промисловість.

Приєднання НДР до ФРН у 1990 р. спричинило ряд економічних проблем у східних землях: втрата ринку збуту в Східній Європі; підвищений попит на західні товари згубно вплинув на східні фірми, які не могли реалізувати свою продукцію; поспішний продаж західнонімецьким та іноземним інвесторам комбінатів НДР, або їх закриття, що спричинило деіндустріалізацію східнонімецької економіки; зростання безробіття (на початку 2000-х доходило до 20%).

З метою пришвидшення інтеграції країни у 1991 р. уряд ФРН ухвалив програму розвитку східних земель «Піднесення Сходу», у 1993 р. у ФРН для фінансування німецької єдності було введено додатковий «податок солідарності» у розмірі 7,5% загального доходу. На першому етапі щорічно у східні землі спрямовувалось загалом близько 150 млрд євро. Протягом двадцяти років фінансові вливання ФРН у нові федеральні землі (колишню НДР) склали 1,3 трлн євро. Фактичними донорами для нових земель стали Гессен, Баварія і Баден-Вюртемберг. Процеси соціально-економічного вирівнювання східних і західних земель Німеччини не завершені і через 25 років після об'єднання.

Німеччина належить до економічно найрозвиненіших держав світу, зокрема у 2013 р. тут було 42 млн працюючих; її ВВП серед всіх країн Єврозони склав біля 28%. ФРН є одним з найбільших у світі виробників металу, цементу, машин, транспортних засобів, електроніки, продуктів харчування, продукції суднобудівної, хімічної, текстильної промисловості.

Водночас ФРН є енергодефіцитною країною: частка імпорту енергоресурсів у 2010 р.

складала 75 % (нафти – 97 %, природного газу – понад 80 %). Частка вугілля (кам'яного і бурого) в електроенергетиці протягом 1991–2010 рр. знизилася з 57 % до 46,6 %, а частка атомної енергії залишилася на рівні 26 %. У 2011 р. уряд оголосив про поступову відмову від атомної енергетики до 2022 р. У 2013 р. частка вугілля у виробництві електроенергії склала 47 %, відновлюваних джерел (вітро-, гідро-, сонячна) – 17,2 %, атомної енергії – 15,2 %, газу – 10,5 %, біопалива – 8,5 %.

Головний район чорної металургії – захід Рурського кам'яновугільного басейну. Менші металургійні центри з невизначеними перспективами розвитку – Саар і Нижня Саксонія (Зальцгіттер). Виробництво легкових і вантажних автомобілів зосереджене в землях Баден-Вюртемберг, Райнланд-Пфальц, Нижня Саксонія, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія, Баварія і Саар. Головні центри аерокосмічної промисловості – Мюнхен і Бремен. ФРН належить до числа найбільших виробників та експортерів електротехнічного й електронного обладнання. Провідні текстильні центри розташовані в землях Північний Рейн-Вестфалія і Баден-Вюртемберг, а також навколо м. Аугсбург.

Німеччина належить до найбільших у ЄС виробників аграрної продукції. Площа с/г угідь становить 19 млн га. Розвинені високотехнологічні галузі землеробства (рослинництво, садівництво, виноробство) і тваринництва, харчова та переробна промисловість, виробництво біомаси.

Підтвердженням зміцнення економічних позицій ФРН на рубежі ХХ–ХХІ ст. стало не лише освоєння ринків та інвестиції у країнах ЦСЄ, а й солідні купівлі великими німецькими фірмами знакових іноземних компаній. Так, «Volkswagen» купив «Rolls-Royce Motor Cars» (1998), «Deutsche Bank» – «Bankers Trust» (1998), «Daimler-Benz» – «Chrysler Corporation» (1998–2007).

На кінець 2013 р. народне господарство ФРН відчувало нестачу математиків, інформатиків, техніків і фахівців з природничих наук у 121 тис. Тому з 2011 р. в Німеччині реалізується «Концепція забезпечення спеціалістами», спрямована на реформування системи підготовки фахівців з даних спеціальностей, і нові правила визнання кваліфікації іноземних фахівців. На зміцнення інтеграції науки і виробництва спрямована «хай-тек-стратегія» уряду з метою формування високотехнологічних кластерів, які отримують від держави фінансову підтримку у 40 млн євро. Завдяки спільним зусиллям держави і бізнесу співвідношення витрат на НІОКР до ВВП у 2012 р. досягло 3 % (по ЄС – лише 2 %).

Податкова система ФРН суттєво відрізняється від діючих систем інших промислових країн світу. Тут реалізовується принцип вирівнювання становища окремих адміністративних одиниць за допомогою перерозподілу через федеральний бюджет податкових надходжень на користь найбільш бідних територій. Найважливішим податковим джерелом надходжень для громад у Німеччині є промисловий податок.

Німеччина є класичним прикладом корпоративної соціальної держави. Основною метою соціальної політики Німеччини є максимальне пом'якшення нерівності серед верств населення, що досягається шляхом підвищення оподаткування заможних громадян і розподілу благ серед малозабезпечених мешканців. Держава ставить своєю першочерговою метою – допомогти й підтримати людину в її починаннях і забезпечити досягнення нею соціального благополуччя. 95 % дієздатного населення країни застраховано на випадок потреби надання дорогих медичних послуг і купівлі ліків. Гарантом соціального забезпечення виступає держава, що збирає і перерозподіляє податки та фінансує різні страхові фонди. Високий рівень соці-

ального забезпечення, залежить від стажу роботи, рівня заробітної плати і т. ін.

Однак високі соціальні стандарти, що забезпечуються державою, породжують демографічні проблеми, спричиняють низьку народжуваність, старіння нації і зниження частки корінного населення. Так, за даними Євростату, у 2009 р. ФРН мала найстаріше серед країн ЄС населення – середній вік жителів склав 43,7 року.

В умовах глобалізації ФРН відчуває серйозні економічні виклики, пов'язані з низькими темпами зростання ВВП і великим тягарем здійснення щедрих соціальних програм. Зокрема, кожен іммігрант щомісячно отримує біля 400 євро, забезпечується місцем проживання, освіти, медичного обслуговування, поки не отримає роботи. Високі німецькі зарплати і податки є викликом для життєздатності багатьох компаній, адже компаніям доводиться віддавати до 70% загального доходу на державні пенсії, страховки і податки. Як наслідок, багато німецьких компаній вважають за краще розвивати свою виробничу й економічну діяльність за межами своєї країни.

Згідно з рейтингом, опублікованим газетою «Die Welt», найбільшими компаніями ФРН за обсягом виручки у 2013 р. були: «Volkswagen» (автомобілебудування), «E.ON» (енергетика), «Daimler» (автомобілебудування), «BMW» (автомобілебудування), «Siemens» (електротехніка/машинобудування), «BASF» (хімічна промисловість) та інші. Згідно з рейтингом журналу «Fortune», у 2013 р. серед найприбутковіших компаній світу (за обсягом виручки) були: «Volkswagen» (8 місце, виручка – 261,5 млрд дол. США, активи – 446,8 млрд), «E.ON» (18 місце, виручка – 162,5 млрд, активи – 180,1 млрд) та «Daimler» (20 місце, виручка – 156,6 млрд, активи – 232,1 млрд).

ВВП Німеччини (у поточних цінах), за даними Євростату, в 1998 р. склав 1,952 трлн

євро, у 2000 р. – 2,1 трлн, у 2005 р. – 2,3 трлн, у 2010 р. – 2,58 трлн, у 2011 р. – 2,703 трлн, у 2012 р. – 2,758 трлн, у 2013 р. – 2,826 трлн, у 2014 р. – 2,923 трлн, у 2015 р. – 3,032 трлн, у 2016 р. – 3,132 трлн євро. Загалом, з часів світової економічної кризи 2008 р. темпи зростання ВВП Німеччини уповільнилися, й у 2013 р. склали лише +0,4%. З метою подолання наслідків світової фінансової кризи з 01.01.2010 р. набув чинності Закон про прискорення економічного росту, що передбачає збільшення виплат сім'ям з дітьми, зниження оподаткування підприємств і компаній, можливість неповної зайнятості. На початок 2014 р. число таких працюючих сягнуло 5 млн осіб (11,5% усіх зайнятих).

Структура ВВП Німеччини: сфера послуг – 50,9% (фінансово-кредитні, орендні та консалтингові послуги – 29,2%, державні та приватні послуги – 21,7%), виробництво – 26,2%, торгівля, транспорт і готельний бізнес – 17,8%, будівництво – 4,2%, сільське та лісове господарство, рибальство – 0,8% (2013).

Станом на 2014 р. загальні обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку ФРН зросли до 548,6 млрд євро, або понад 5700 євро на душу населення. За участю іноземного капіталу засновано 7 тис. підприємств, що забезпечують 1,6 млн робочих місць з товарообігом 856 млрд євро.

За обсягами зовнішньої торгівлі ФРН суттєво випереджає інші країни ЄС. Зовнішньоторговельний оборот Німеччини (товарами і послугами), за даними Євростату, в 2006 р. склав 1 трлн 845 млрд євро (експорт – 986 млрд, імпорт – 859 млрд), у 2007 р. – 1 трлн 995 млрд, у 2008 р. – 2 трлн 073 млрд, у 2009 р. – 1 трлн 738 млрд, у 2010 р. – 2 трлн 046 млрд, у 2011 р. – 2 трлн 291 млрд, у 2012 р. – 2 трлн 369 млрд, у 2013 р. – 2 трлн 401 млрд, у 2014 р. – 2 трлн 479 млрд, у 2015 р. – 2 трлн 608 млрд, у 2016 р. – 2 трлн

644 млрд (експорт – 1 трлн 441 млрд, імпорт – 1 трлн 203 млрд).

Найважливішими товарними групами у структурі німецького експорту в 2013 р. були: обладнання машинобудівного комплексу (27,0%), засоби наземного транспорту (20,4%), продукція хімічної (12,8%) та металургійної промисловості (7,9%). Основними статтями імпорту виступають: продукція машинобудування (22,6%), мінеральна сировина та енергоносії (15,9%), комплектуючі для автопромисловості (11,0%), недорогочінні метали (8,3%). Найбільшими споживачами німецьких товарів у 2014 р. були: Франція – 28% (101,9 млрд євро), США – 27% (96,1 млрд) та Великобританія – 23% (84,1 млрд). Водночас до ФРН у 2014 р. було імпортовано найбільше товарів з Нідерландів – на 88,1 млрд євро, Китаю – 79,5 млрд та Франції – 67,5 млрд. Загалом у 2014 р. найбільший товарообіг (експорт та імпорт) у ФРН був із Францією – 169,4 млрд, Нідерландами – 161,3 млрд та КНР – 154 млрд.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ НІМЕЧЧИНИ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Історичні зв'язки між нашими країнами сягають пізньоантичного часу, коли у III ст. відбулася міграція германського об'єднання готів територією України від балтійського до чорноморського побережжя. В Україні пам'ятки готської вельбарської культури фіксуються здебільшого на Волині. У Причорномор'ї та Криму готи утворили потужне ранньодержавне об'єднання. Найвідомішим готським королем в Україні був Германаріх (бл. 350–376). Під тиском гунів основна частина готів в останній чверті IV ст. відійшла за Дунай, а частина – у гірський Крим, де утворили країну Дорі з центром у Мангупі. У VIII ст. тут була утворена православна Готська єпархія (існувала до 1780-х рр.), а в XII ст. готи, алани та греки утворили тут Князівство Феодоро, що проіснувало

до 1475 р. і було ліквідоване турками, які під час анексії вбили більшість готів. Однак кримсько-готська мова документально фіксувалася ще у 1560-х рр., а рештки кримських готів залишались у Криму до кінця XVIII ст.

У часи Раннього Середньовіччя перший відомий дипломатичний контакт між Німеччиною і Київською Руссю відбувся 838–839 рр., коли до двору франкського імператора Людовіка Благочестивого в Інґельгейм прибули роси, які кружним шляхом повертались на Русь. 959 р. київська княгиня Ольга відправила до німецького короля Оттона I посланця з проханням надіслати до Києва священників та єпископів. У відповідь у 961–962 рр. у Києві з церковною місією перебував єпископ Адалберт, але, зазнавши невдачі, повернувся додому. 973 р. до двору вже Оттона II прибуло нове руське посольство.

Великий київський князь Володимир Святославович також обмінювався дипломатичними місіями з Німеччиною, зокрема 1008 р. у Києві побував єпископ Бруно, який описав свою подорож у листі до імператора Генріха II. 1012 р. Володимир одружився з онукою Генріха II. Посольства великого київського князя Ярослава Мудрого також неодноразово (1040, 1043) бували при дворі імператора Генріха III. Неодноразово прибували у Київ до великого київського князя Ізяслава Ярославовича і посольства імператора Генріха IV. Сам князь, втрапивши київський стіл у 1073 р., прибув у Майнц до Генріха IV з проханням про посередництво. Але посольство Бурхарда в Київ до великого князя Святослава Ярославовича не змогло вирішити проблему, повернувшись з великими дарами. У 1089 р. німецький кайзер Генріх IV взяв за дружину Євпраксію Всеволодівну (при коронації отримала ім'я Адельгейда), найстаршу доньку князя Всеволода Ярославовича.

1189 р. галицький князь Володимир, син Ярослава Осмомисла, відвідав німецького ім-

ператора Фрідріха I Барбароссу з проханням допомогти повернути галицький стіл. 1238 р. війська князя Данила Галицького під м. Дорогочин розбили хрестоносців Добжинського ордену, а 1254 р. Галицько-Волинське князівство укладає із Тевтонським орденом та Князівством Мазовія договір про поділ ятвязьких земель. Угоду про дружбу між Галицько-Волинським князівством і Тевтонським орденом своїми грамотами підтверджували князі Андрій і Лев Юрійовичі (1316) та Юрій-Болеслав Тройденович (1325, 1327, 1334, 1335).

У добу Раннього Середньовіччя активно розвивалися торговельні відносини Київської Русі з німецькими містами. Вже з X ст. у Перемишль і Київ їздили купці з Майнца, Аугсбурґа, Регенсбурґа, з XI ст. – із Кельна. Важливим торговельним партнером Києва був Регенсбурґ, його монастирю Св. Якова і Гертруди жалували кошти Володимир Мономах. Збереглися австрійські (1192) та штірійські (1191) митні нормативи для регенсбургських купців, які їхали торгувати на Русь, що свідчить про жваву торгівлю. В XI–XII ст. вихідці з Регенсбурґа, Майнца заснували в Україні невеликі громади, що займалися комерцією в Києві, Володимирі-Волинському та Луцьку. У XIII ст. в Галичі були навіть Німецькі ворота. Галицько-волинський князь Лев Данилович (1264–1301) першим з руських князів оцінив значення маґдебурзького права для швидкого розвитку міст, оселення в них німецьких колоністів. Львівське міське самоврядування з середини XIV ст. до середини XVI ст. знаходилося під значним впливом місцевих німців. Загалом від початку XIV до кінця XVIII ст. в Україні близько тисячі міст та містечок отримали маґдебурзьке право, що перевищувало перелік власне німецьких міст, які володіли цим правом.

Активно й досить успішно розвивалась у XIV–XV ст. українсько-прусска торгівля. Про це свідчить, зокрема, протекційний універсал

купцям Торуня, що гарантував пропуск їхніх товарів через волинські митниці без вилучень чи конфіскацій, виданий у 1320 р. волинським князем Андрієм Юрійовичем. Грамоту подібного змісту видали 1341 р. торунським купцям і волинські князі Кейстут і Любарт. У середині XVI – першій половині XVII ст. експорт окремих видів товарів до Німеччини набув значних масштабів. Так, через Львів на ярославські ярмарки в окремі роки приганяли на продаж по 40 тис. волів, які йшли далі на ярмарки Саксонії та Сілезії.

Українські козаки брали участь у Тридцятирічній війні 1618–1648 рр. Зокрема, у 1620 р. у складі імператорського війська під командуванням баварського воєначальника Й. Тіллі козаки воювали на території Угорщини та Чехії проти військ Протестанської унії, а в 1631 р. під командуванням А. фон Валенштейна у Сілезії – проти союзника шведів саксонського курфюрста Йоганна-Георга.

У часи Визвольної війни українського народу Бранденбург-Пруссія підтримувала дипломатичні відносини з новопосталою Українською козацькою державою. Так, влітку 1657 р. посол бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма прибув до Чигирина, аби запропонувати гетьману Б. Хмельницькому підписати договір про дружбу. У березні 1658 р. у Чигирин до гетьмана І. Виговського прибув посол Фрідріха Вільгельма Олександр Ахіллес Мейн із завданням сприяти примиренню Війська Запорозького та Речі Посполитої. Навесні 1659 р. у Варшаві Юрій Немирич від імені Війська Запорозького вів переговори з послом Фрідріха Вільгельма щодо врахування інтересів курфюрста в Польщі. У березні 1671 р. гетьман П. Дорошенко пропонував Фрідріху Вільгельму спільні дії проти Польщі. Прагнучи зібрати антимосковську коаліцію, у 1720 р. гетьман П. Орлик зустрічається у Ганновері з міністром Георгом Бернсдорфом.

Знаковою фігурою в історії козацької України став німець із Пруссії, генеральний гарматний осавул Фрідріх Кенігсек (1702–1708), який командував обороною Батурина у 1708 р. від російських військ і помер від ран.

Від XVI ст. молодь з України здобувала освіту в університетах Гейдельберга, Лейпціга, Вюртемберга, Галле, Вюрцбурга, Віттенберга, Кенігсберга, Інгольштадта, Мюнхена та інших німецьких міст. Так, М. Смотрицький на початку XVII ст. навчався у Лейпцігському, Віттенберзькому та Нюрнберзькому університетах. Значно зросла кількість українських студентів у Німеччині у XVIII ст., навчання тут було звичним явищем. Так, у Лейпцігському університеті у цей час навчалися: Григорій та Іван Козицькі, Микола Мотоніс, Петро й Михайло Білушенки, Іван і Павло Остроградські, Арсентій Безбородько, Федір і Яків Паскевичі, Григорій Галаган, брати Милорадовичі, Іван Данилевський, Андрій і Михайло Базилевські, Михайло Кулябка та інші. У Кенігсберзькому університеті в XVIII ст. навчалось не менше 30 українців, зокрема 1764 р. тут у присутності Еммануїла Канта докторську дисертацію з філософії блискуче захистив студент КМА Іван Хмельницький.

Про військово-політичні події в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст. регулярно і докладно писали німецькі часописи. В 1684 р. у Лейпцігському університеті дослідник із Сілезії Йоган-Йоахім Мюллер захистив першу в Західній Європі наукову дисертацію з історії українського козацтва. Вперше науковий систематизований виклад історії України було зроблено у праці Йогана-Крістіана фон Енгеля «Історія України та українських козаків» (1796), у якій він підкреслював, що «Україна.., що дорівнює своїми розмірами деяким королівствам», була «стіною, що відділяла культурну Європу від дикої Азії...».

Виходець із Пруссії Інокентій Гізель став архімандритом Києво-Печерської лаври

(1656–1683), редактором «Синопису Київського» (1674), у якому вперше було систематично викладено історію України. Ректор КМА Феофан Прокопович (1711–1716), який у молодості слухав лекції в університетах Галле, Єні, Лейпціга, підтримував активні зв'язки з німецькими вченими, зокрема – з віце-президентом Королівської академії наук у Берліні Даніелем Ернстом Яблонським. У Німеччині видавались і наукові праці українських вчених, наприклад, у 1724 р. в Берліні «Правда волі монаршої» Ф. Прокоповича, у 1754 р. в Бреслау – «Трактат про відмінність римської і грецької церков» ректора КМА М. Максимовича та багато інших. З 1738 р. у КМА було запроваджено систематичне вивчення німецької мови, першим професором німецької мови в академії був Симон Тодорський.

З 1781 р. австрійська влада ініціює переселення німців на Буковину та Галичину. До 1786 р. на Галичину прибуло 20 тис. поселенців. На Буковині, за даними перепису 1869 р., німців проживало вже 40 тис. чол., 1919 – 68 тис. Німці сприяли поширенню в краї кращих знарядь і методів праці, німецької мови і культури. У 1911 р. у Чернівцях відбувся перший з'їзд карпатських німців. У 1918 р. буковинські німці підтримали приєднання краю до Румунії.

З кінця XVIII ст. на запрошення російського царя німецькі колоністи починають оселятися в Новоросії (з 1787), на Волині (з 1797), у Південному Криму (з 1805), в Бесарабії (з 1814) та інших районах. Так, станом на 1861 р. на території Волинської губ. проживало 13,7 тис. чол. німецьких поселенців-колоністів, на 1881 р. – 84,7 тис., на 1914 р. – 209,7 тис. За даними перепису 1897 р., в українських губерніях загалом проживало 377 тис. німців.

Зусиллями німецьких колоністів понад 500 тис. десятин землі на Волині були переведені із розряду занедбаних у високопродуктивні, українські селяни переймали практики

передової агрокультури. На 1915 р. німецькі колоністи володіли у Херсонській, Катеринославській та Таврійській губ. 1,7 млн десятин землі. У Криму саме німці зі Швабії у десятки разів збільшили площі виноградників та побудували перші підземні погребі для запасів вина. На півдні України німецькі колоністи шляхом схрещення привезених з Німеччини порід з місцевою до кінця XIX ст. вивели нову породу «червона німецька корова» (з 1939 – «червона степова») яка у сьогднішній Україні складає понад третину поголів'я молочних порід. Вони запровадили традицію масового висаджування дерев для боротьби із суховіями та для снігозатримання. Так, у 1853 р. в німецьких колоніях Катеринославської губ. вже росло понад 309 тис. фруктових дерев та 750 тис. шовковиць, а в колоніях Молочанського менонітського братства Таврійської губ. – 3,4 млн дерев, із яких шовковиць – 1,4 млн штук; на 1891 р. колоністи Херсонської губ. мали понад 2 тис. десятин штучних лісових насаджень.

Вагомий внесок у розвиток України здійснили: гамбурзький архітектор Йоган Готфрід Шедель, який побудував велику дзвіницю Києво-Печерської лаври (1731–1744), будинок КМА на Подолі (1736), Кловський палац (1752–1756) та ін.; Фрідріх Фальц-Файн, який 1874 р. заснував на Херсонщині природний заповідник Асканія Нова (назва походить від маєтку Асканія в Німеччині). Також в Україні німцями були збудовані: у 1857 р. за проектом архітектора Івана Штрома будинок Володимирського кадетського корпусу (зараз Міністерство оборони України), у 1899–1901 рр. за проектом архітектора Йогана-Готліба Шретера Національна опера України ім. Т. Шевченка у Києві, у 1898 р. інженером Георгієм Шлейфером – Національний драматичний театр ім. І. Франка.

У другій половині XIX ст. німецькі інвестиції у будівництво банків і заводів на Наддніпрянській Україні склали 29,7 млн крб. Так, німець-

кий промисловець Густав Гартман заснував у 1896 р. Луганський паровозобудівний завод.

Наприкінці XIX та на початку XX ст. до Німеччини з Галичини приїзять на сезонні роботи с/г робітники, на зиму повертаючись додому.

Підписавши 09.02.1918 р. у Бресті мирний договір з Україною, Німецька імперія визнала незалежність УНР та її кордони. У 1918 р. Україна та Німеччина відкрили свої дипломатичні місії: першим німецьким послом у Києві став Фрайгер фон Шварценштейн, а українським у Берліні – Олександр Севрюк. Німецькі консульства у 1918 р. діяли в Києві, Одесі, Катеринославі, Миколаєві, Маріуполі.

Після підписання Брестського миру уряд УНР у лютому 1918 р. звернувся до Берліна та Відня з проханням ввести в Україну війська для відвернення радянського наступу. Німецькі війська зайняли Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську та Таврійську губернії. Їхнім основним завданням було забезпечення експорту продовольства та сировини в Німеччину.

З огляду на слабкість УНР, 29.04.1918 р., при безпосередній підтримці німецького командування, в Україні було здійснено державний переворот, наслідком якого стало усунення Центральної Ради й проголошення Української Держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

У вересні 1918 р. гетьман П. Скоропадський здійснив візит до Німеччини, в рамках якого зустрівся з кайзером Вільгельмом. Це був перший візит керівника України до Німеччини. Німецькі війська перебували в Україні до поразки Німеччини у Першій світовій війні, й у листопаді 1918 р. були виведені.

Після фактичного припинення існування УНР на українських землях у 1920 р. у Німеччині осіла значна кількість українських політичних біженців. Політичні та військові кола, наукова й культурна громадськість Німеччини

виявляли значну зацікавленість в українських емігрантах і Україні в цілому. У 1918 р. з ініціативи П. Рорбаха й А. Шмідта в Берліні було засновано «Німецько-українське товариство». Протягом 1918–1926 рр. товариством видавався німецькомовний журнал «Україна». Під егідою торговельної палати Мюнхена виникла низка українських установ.

По закінченню Першої світової війни в Німеччині у таборах для інтернованих перебувало близько 100 тис. українців. За сприяння «Військової місії для справ полонених українців у Німеччині» в таборах у Раштадті, Бадені, Вецларі й Зальцведелі були утворені українські громади, відкривалися церкви, школи, читальні, друкувалися газети, влаштовувалися лекції, концерти. Після звільнення основна маса військовополонених повернулася на батьківщину.

Радянська Україна та Німеччина також розвивали двосторонні відносини. Так, 23.04.1921 р. між УСРР і Німеччиною було укладено угоду «Про обмін військовополоненими і цивільними інтернованими». У лютому 1922 р. до Берліна з візитом прибув голова РНК УСРР Х. Раковський для обговорення питання економічної співпраці, а в квітні 1922 р. сторони домовилися обмінятися торговими місіями. Із поширенням 05.11.1922 р. дії Рапальського договору між Німеччиною та РСФРР на УСРР Німеччина де-юре визнала радянську Україну незалежною державою. 09.12.1922 р. уряд УСРР призначив своїм повноважним представником у Берліні Володимира Ауссема. Посольство УНР у Берліні та Консульство у Мюнхені ліквідувались. На початку 1923 р. Німеччина призначила своїм генеральним консулом в УСРР З. Гая.

Загальне число українців, які в 1920–1930-х рр. залишалися в Німеччині, сягало 15 тис. осіб. Берлін став одним із головних осередків української політичної еміграції. Тут жили гетьман П. Скоропадський, прези-

дент ЗУНР Є. Петрушевич, міністр оборони ЗУНР Д. Вітовський, голова уряду УНР та Директорії УНР В. Винниченко, член Директорії УНР А. Макаренко, воєнний міністр УНР М. Порш, голова УВО/ОУН, полковник Є. Коновалець та інші. У 1920-х рр. тут жив і працював О. Довженко, меморіальну дошку якому було відкрито у 2001 р., скульптор і художник О. Архипенко та інші. У 1922 р. в Берліні для координації діяльності всіх організацій по захисту прав українців у Німеччині була утворена Спілка об'єднаних громадських і добродійних українських організацій у Німеччині на чолі з Д. Дорошенком.

Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині міжвоєнного періоду став Український науковий інститут у Берліні (1926–1945). В УНІ працювали або співпрацювали з ним Д. Дорошенко, І. Мірчук, Д. Чижевський, О. Колесса, В. Липинський, Т. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, В. Старосольський, З. Кузеля та інші.

У Мюнстерському університеті викладали українську та російську мови Освальд Бургардт (український поет Юрій Клен), який емігрував до Німеччини 1931 р., відомий славіст Д. Чижевський.

Зусиллями Б. Лепкого та інших у Німеччині розгорнулася активна науково-видавнича діяльність: сотні назв книжок випустили видавництва «Українська накладня», «Українське слово», «Українська молодь», «Український прапор», «Хліборобська Україна» та ін. З 1922 р. виходили журнали «Нова Україна», «Літопис», з 1923 – «Український прапор». 1922 р. відкрилося засноване Є. Коновальцем Українське прес-бюро (з 1931 – Українська пресова служба).

В 1920-х рр. українські студенти навчалися в університетах Берліна, Лейпціга, Мюнстера, Тюбінгена. У Берліні, де їх навчалось найбільше, у 1921 р. була заснована «Спілка студентів-українців у Німеччині». Зменшення

в 1930-і рр. кількості українських студентів у Німеччині призвело до припинення діяльності багатьох студентських об'єднань.

Після приходу до влади Гітлера й аж до весни 1945 р. громадське життя українців у Німеччині суворо контролювалося нацистським режимом. Воно концентрувалося передусім навколо лояльних до нових німецьких властей організацій – створеного в 1933 р. націоналістичного «Українського національного об'єднання» та прогетманської «Української громади».

Економічні та науково-технічні зв'язки між УРСР і Німеччиною відновилися після радянсько-німецького договору в Рапалло 1922 р. Зокрема, німецькі фахівці широко залучалися до будівництва промислових підприємств. Важливу роль у налагодженні та розвитку педагогічних і наукових взаємин України з Веймарською республікою мало Закордонне представництво Народного комісаріату освіти УРСР, що діяло в Берліні протягом 1922–1927-х рр. Українських вчених тоді часто запрошували для участі в роботі німецьких національних наукових зборів та обирали членами німецьких національних наукових товариств. Почесними членами українських наукових товариств були видатні представники німецької науки.

В УРСР, за даними перепису 1926 р., проживало 394 тис. німців, функціонувало 626 німецьких шкіл. З 1924 р. у місцях компактного проживання німців на півдні УРСР було створено сім німецьких національних районів, почали створювати німецькі національні сільські ради, у 1931 р. їх вже було 243. У 1930-х рр. під сталінські репресії потрапило понад 10 тис. німців України, німецькі національні райони були ліквідовані. З початком Другої світової війни всі українські німці були безпідставно звинувачені у пособництві фашистам і до середини 1942 р. вислані у східні райони СРСР. Після завершення війни заборона депортова-

ним українським німцям поселитись в Україні діяла до 1972 р. До 1991 р. в Україну повернулось лише 38 тис. німців.

Друга світова війна прийшла в Україну 01.09.1939 р., коли німці напали на Польщу і здійснили бомбардування Львова. 120 тис. українців воювали проти вермахту в складі Війська Польського. Утворенні на територію УРСР у червні 1941 р. брали участь 57 дивізій та 13 бригад вермахту, Румунії та Угорщини. До липня 1942 р. вся територія України була окупована. Із грудня 1942 р. до жовтня 1944 р. тривало звільнення України. У складі Червоної армії проти вермахту воювало 6 млн українців.

Україна втратила під час Другої світової війни 8–10 млн чол. Під час відступу фашистами застосовувалась тактика випаленої землі. У роки війни до Третього рейху з України для рабської праці було насильницьки вивезено близько 2,4 млн оstarбайтерів. Після війни із політичних міркувань у західних окупаційних зонах Німеччини залишилось до 300 тис. українців.

У перші повоєнні роки в Німеччині активно розвивалися література, наука й мистецтво. 1945 р. група журналістів, літераторів і критиків заснує Мистецький український рух який видавав художні журнали та українські газети з літературними додатками.

У 1945 р. з Праги до Мюнхена перемістився Український вільний університет, у якому навчались українські студенти з різних країн Заходу. До початку 1990-х рр. університет видав близько ста томів «Наукових записок», «Наукових збірників», монографій та інших наукових праць. На сьогодні УВУ – єдиний університет поза межами України з українською мовою викладання, з правом присвоєння вчених ступенів магістра та доктора наук. Також з 1945 р. у Регенсбурзі та Мюнхені відновив своє функціонування Український технічно-господарський інститут, який теж видав десятки томів

«Наукових записок» і монографій. З 1947 р. в Мюнхені почало функціонувати відділення Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

У повоєнні роки українці у ФРН мали широко розгалужену мережу художньої самодіяльності: понад 60 хорів, більше 50 драматичних гуртків, чимало ансамблів бандуристів. Працювало кілька професійних театрів і хорових колективів, зокрема, ансамбль українських акторів В. Блавацького, театральна студія Й. Гірняка, хор «Україна» під керівництвом Н. Городовенка та ін. У 1947–1948 рр. у Німеччині діяло чимало українських дитячих садків, народних шкіл, гімназій, які відвідувало порівняно багато дітей.

Після виїзду протягом п'яти повоєнних років в інші країни Заходу майже 150 тис. українців Західна Німеччина перестала бути центром політичного життя українських національно-патріотичних організацій на Заході. Чисельність українців, які залишилися у ФРН, стабілізувалася й становила на кінець 1950-х рр. 15 тис., а на рубежі 1990-х рр. – близько 20 тис.

З огляду на таку динаміку, наукове, мистецьке життя у подальшому помітно занепадо, діяльність спілки «Мистецький український рух» припинилася у 1950 р., українська шкільна освіта з часом почала затухати. Молодші покоління дедалі менше вивчають мову батьків і піклуються про неї.

Однак у 1960–1980-х рр. у ФРН діє низка самодіяльних колективів, як, наприклад, ансамбль «Бандура», хор «Діброва», кілька танцювальних гуртків, церковних хорів. У повоєнному мистецькому житті ФРН активну участь брали співаки О. Русняк-Герляха, К. Чічка-Андрієнко, І. Синенька-Іваницька, І. Маланюк, К. Колянковська, О. Сов'як, О. Євсевський, піаністка Г. Коваль, композитори Є. Цимбалістий і О. Бобикевич, скульптор Г. Крука, художник І. Кордюка та ін.

У викладацьких і наукових колах ФРН здобули визнання роботи українських професорів

Олекси Горбача (слов'янське мовознавство), Юрія Бойка-Блохіна (порівняльне слов'янське літературознавство), Андрія Білінського (право та історія), Мирослава Антохія (українська мова), Івана Жегуца (географія) та ін.

У ФРН працювали українські видавництва: «Дніпрова хвиля» (з 1954) випускало наукові праці та белетристику; «На горі» (з 1955) – займалося друком перекладів українською мовою західноєвропейської драматургії. З періодичних видань поширювалися газети «Шлях перемоги», «Християнський голос», «Мета».

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

У новітній час ФРН стала першою країною світу, що відкрила у Києві своє Консульство (1989) та першою великою країною світу, що відкрила в незалежній Україні своє Посольство (1992). 17.01.1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між Україною та ФРН. Першим послом незалежної України у ФРН у 1992 р. був призначений Іван Пісковий, а послом ФРН в Україні – Геннеке граф фон Бассевітц (консул ФРН у Києві у 1989–1992). Окрім Посольства, в Німеччині діють: відділення Посольства України в Бонні, Генеральні консульства в Мюнхені, Гамбурзі і Франкфурті-на-Майні. Генконсульство у Мюнхені (з 1992) стало першою консульською установою України за кордоном. В Україні німецькі консульства діють в Одесі, Донецьку та Харкові.

Прагнучи сформувати з боку німецьких політичних кіл прихильне ставлення до України, у лютому та квітні 1992 р. ФРН з офіційними візитами відвідав президент України Л. Кравчук.

Ключовими документами двосторонніх відносин є: Спільна декларація про основи відносин (09.06.1993), підписана під час першого візиту федерального канцлера ФРН Г. Коля до України; Договір про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері

економіки, промисловості, науки і техніки (05.11.1993); угоди про сприяння здійсненню і взаємний захист інвестицій (29.06.1996) та про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і майно (04.10.1996). Загалом договірно-правова база німецько-українських відносин на середину 2014 р. нараховує понад 80 документів різного рівня.

Інституційними формами українсько-німецького співробітництва є: регулярні зустрічі керівників держав і урядів, міністрів; діяльність міжурядових профільних комісій; міжурядові політичні консультації на найвищому рівні, що проходили практично щорічно у 1998–2004 рр. почергово у кожній із країн; започаткований з 2005 р. формат німецько-української робочої Групи високого рівня; Німецько-український та Українсько-німецький громадські форуми (створені відповідно у 1998 та 1999 рр.).

Протягом 1961–2015 рр. понад 30 німецьких міст стали партнерами з українськими містами, розширюючи різносторонні відносини між країнами.

Міжпарламентський діалог на вищому рівні було започатковано з часів офіційних візитів голови Верховної Ради України О. Мороза до ФРН у квітні 1995 р. та голови Бундестагу Ріти Зюсмут в Україну у липні 1996 р. Свідченням виходу двосторонніх відносин на якісно новий рівень стали перший офіційний візит федерального президента Німеччини Романа Герцога до України (лютий 1998) та перші українсько-німецькі міжурядові консультації в м. Бонн, у яких взяли участь Л. Кучма та Г. Коль (травень 1998).

10.06.2002 р. у Санкт-Петербурзі президент Л. Кучма та В. Путін і федеральний канцлер Г. Шредер підписали спільну заяву про створення газотранспортного консорціуму, але цей проект так і не був реалізований.

У 2011 р. було започатковано зустрічі міністрів закордонних справ ФРН, Франції та

Польщі у форматі «Веймерський трикутник + Україна». Виявом особливої зацікавленості наших країн стали перші в історії двосторонніх відносин відповідні парламентські слухання, що відбулися 03.05.2004 р. у Бундестазі ФРН та парламентські слухання у Верховній Раді України, що проходили 16.11.2005 р.

Німецькі депутати щиро підтримують суспільно-політичні рухи в Україні, спрямовані на зміцнення демократії та поглиблення європейського курсу. Це відноситься, зокрема, і до Майданів у Києві у 2004 та 2013–2014 рр. Непересічним жестом підтримки і солідарності з українським народом, який захистив своє право вибору і забезпечив перемогу демократії, стало надання трибуни для виступу в Бундестазі ФРН президенту України В. Юценку 09.03.2005 р. Важливу роль у поглибленні співпраці між ВР України та Бундестагом відіграє Німецько-українська міжпарламентська група.

Великий інтерес та політичну підтримку у Німеччині мали події Революції гідності (Євромайдану) 2013–2014 рр. щодо ствердження європейського вибору. Депутати Бундестагу впродовж березня–квітня 2014 р. провели низку засідань на тему внутрішньої ситуації в Україні та російської агресії в Криму. Всі фракції визнали проведення т. зв. «референдуму» в АРК як такого, що суперечить українському законодавству, та засудили анексію Росією Криму. Крім того, було визнано незаконним проведення т. зв. «референдумів» у Донецькій та Луганській обл. На засіданні Європейської Ради 06.03.2014 р. за наполяганням Берліна було прийнято рішення про запровадження трьох рівнів санкцій проти Росії.

У часи Революції гідності політики ФРН були активними учасниками переговорного процесу в Києві щодо виходу з кризової ситуації, неодноразово зустрічались із представниками команди В. Януковича та лідерами Майдану. Після втечі з України В. Януковича

німецькі політики надавали широку підтримку європейському вибору України, пошуку шляхів подолання кризи.

Зокрема, президент України П. Порошенко відвідував ФРН з робочими та офіційними візитами і вів переговори з А. Меркель у червні 2014 р., лютому, березні, травні, серпні 2015 р., лютому, жовтні 2016 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк відвідував ФРН з робочими візитами у травні 2014 р., січні, квітні, жовтні 2015 р., В. Гройсман – у червні 2016 р. У свою чергу федеральний канцлер ФРН А. Меркель відвідала Україну з робочим візитом 23.08.2014 р., а федеральний президент Й. Гаук 07.06.2014 та 29.09.2016 р. Окрім цього, лідери України та Німеччини неодноразово зустрічались на переговорних майданчиках в інших країнах.

Підтримуючи євроінтеграційні прагнення України, керівники ФРН постійно наголошують на прямому зв'язку між перспективою членства в ЄС і успішністю реформ в Україні. В першому півріччі 2007 р. Німеччина, що головувала в ЄС, запропонувала Україні програму реалізації стратегії «спеціального сусідства», що не передбачала набуття членства в ЄС. Однак 2015 р. і Бундестаг (26.03.2015), і Бундесрат (08.05.2015) ратифікували Угоду про асоціацію України з ЄС.

За даними Держстату України, обсяг двосторонньої торгівлі (товарами і послугами) між Україною та Німеччиною складав у 2004 р. 4,9 млрд дол. США (експорт – 2 млрд, імпорт – 2,9 млрд), у 2005 р. – 5 млрд, у 2006 р. – 6 млрд, у 2007 р. – 8,1 млрд, у 2008 р. – 10 млрд, у 2009 р. – 5,8 млрд, у 2010 р. – 6,8 млрд, у 2011 р. – 9,5 млрд, у 2012 р. – 9,4 млрд, у 2013 р. – 9,7 млрд, у 2014 р. – 8 млрд, у 2015 р. – 6,3 млрд, у 2016 р. – 6,5 млрд (експорт – 1,9 млрд, імпорт – 4,6 млрд).

Світова економічна криза 2008/2009 рр. та окупація РФ частини території України у 2014 р. спричинили відчутне падіння обсягів

двосторонньої торгівлі між Україною та Німеччиною у цей період. За обсягами зовнішньоторговельних операцій з Україною ФРН перебуває на другому місці в світі після РФ і на першому серед країн Європи.

Найбільшими товарними групами експорту є: машини, устаткування та механізми; метал та вироби; текстиль та текстильні вироби; продукція хімічної промисловості; деревина та вироби з неї. У структурі імпорту товарів з ФРН традиційно найбільшу частку займають товари інвестиційного призначення (машинобудування), а також високотехнологічні споживчі товари – фармацевтична галузь та автомобілебудування.

Станом на 01.10.2016 р. в економіку України залучено 5,8 млрд дол. США прямих німецьких інвестицій. Німеччина посідає друге місце серед країн світу (після Кіпру), які вклали інвестиційний капітал в Україну. За даними Посольства ФРН, в Україні діє близько 950 німецьких фірм та спільних підприємств (загалом понад 1200 фірм з участю німецького капіталу). Прикладами німецьких інвестицій в Україну є: виробник будівельних сумішей «Henkel» (завод у м. Миколаїв Львівської обл.), виробник будівельних сумішей «Knauf» (завод у м. Соледар Донецької обл.), виробник абразивів «Klingspor» (завод у м. Великі Мости Львівської обл.), виробник електричних кабельних мереж для автомобілів «Leoni AG» (заводи у с. Нежухів Львівської обл. та м. Коломия Івано-Франківської обл.), виробник кабелів «Forschner» (завод у м. Свалява Закарпатської обл.), автовиробник «Volkswagen AG» (завод «Єврокар» у с. Соломоново Закарпатської обл.), «METRO Cash & Carry» (31 мегамаркет у 22 містах України) та інші. Також в Україні зареєстровано понад 250 представництв німецьких компаній.

У банківській сфері України німецький капітал представлений з 2001 р. – «ПроКредит

Банк» (спільна власність «ProCredit Holding» та «Kreditanstalt für Wiederaufbau»), з 2009 р. – «Дойче Банк ДБУ» (дочірній «Deutsche Bank Aktiengesellschaft»), у 2007–2012 рр. банк «Формум» належав «Commerzbank».

Створений у 1999 р. на паритетних засадах НБУ і КМУ та Німецькою Кредитною установою для відбудови (KfW) Німецько-Український фонд займається посиленням конкурентоспроможності українських мікро-, малих та середніх підприємств шляхом надання їм кредитів.

Водночас Україна інвестувала в економіку ФРН 9,3 млн дол. США (на 01.07.2014), на території Німеччини створено шість підприємств з українським капіталом.

Військове співробітництво між Україною та ФРН здійснюється на підставі підписаних у 1993 р. між міністерствами оборони угод «Про співробітництво у військовій галузі» та «Про підготовку військовослужбовців ЗС України у закладах Бундесверу в рамках військової навчальної допомоги». У 2008 р. підписано «Рамкову Угоду між Національним космічним агентством України та Німецьким космічним агентством щодо співробітництва у сфері космічної діяльності».

Активно розвивається співпраця між університетами двох країн. Загалом, між українськими та німецькими ВНЗ існує біля 140 угод про співпрацю, до якої залучено 60 німецьких ВНЗ, 44 українських ВНЗ і 15 дослідницьких установ. За даними Німецької служби академічних обмінів, у 2013 р. у ФРН навчалось 9 тис. українських студентів, із них 6,2 тис. з українським атестатом і 2,7 тис. з німецьким, а також 200 аспірантів.

Ключовими областями німецько-української співпраці є: нанофізика/нанотехнології, дослідження у сфері охорони здоров'я, у тому числі медичної техніки, фізичні та хімічні технології, навколишнє середовище. Німецька служба академічних обмінів і фонд Олександр

фон Гумбольдта здійснюють обмін 1400 студентів і вчених на рік. Окрім двосторонньої науково-технічної співпраці, спільні заходи здійснюються також у межах багатосторонніх проектів у рамках Європейської рамкової програми, в «EUREKA» та «COST».

Основу договірно-правової бази співробітництва у сфері культури складають міжурядові угоди про співробітництво у галузі культури від 15.02.1993 р. та про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України.

Найбільш широкомасштабними міждержавними проектами у галузі культури в XXI ст. стали: Дні культури України в ФРН (2000); Дні культури Німеччини в Україні (2003, 2008) та тижні Німеччини в Україні (2013, 2014); Тижні української культури в Європа-парку (м. Руст, Баден-Вюртемберг) та в Баварії (2008); Фестивали українського кіно у землях Північний Рейн-Вестфалія та Баварія (2009), а також у Берліні (2010–2011); 15-й «Українікум» на базі Університету Грайфсвальд (2010).

У ФРН з гастролями перебували: капела «Думка» (2009), яка здійснила дві постановки опери «Аїда» в м. Мангейм, рок-гурт «Гайдамаки» (2009), камерний хор «Хрещатик» (2009), капела «Пікардійська терція» (2009), гурт «Воплі Водоплясова» (2010), камерний хор «Кредо» (2011). У 2010 р. було встановлено пам'ятну дошку Л. Українці на одному з берлінських будинків, де свого часу мешкала поетеса, а в 2011 р. з нагоди 66-ї річниці визволення в'язнів жіночого концтабору Равенсбрюк встановлено пам'ятну дошку українським жінкам-в'язням.

У сфері культурного і гуманітарного співробітництва з 2007 р. працює Культурно-інформаційна агенція України у ФРН. З 2009 р. у Берліні проводиться фестиваль «Українале».

В Україні протягом 2001–2007 рр. Українсько-німецьким фондом «Взаєморозуміння і примирення» у якості компенсації за перенесені страждання від нацистського режиму

було здійснено виплати понад 471 тис. колишніх остарбайтерів та їх спадкоємців у розмірі 867 млн євро.

Специфічними проблемними питаннями у двосторонніх відносинах є як розрахунки за побудовані німецькою стороною об'єкти на території України у відповідності з Ямбурзькою угодою між урядами СРСР та НДР, так і заборгованість Баварському іпотечному об'єднаному банку у зв'язку з діяльністю ВАТ «Оріана», а також позови щодо відшкодування збитків у зв'язку з заборонаю українському вітрильнику «Херсонес» на вихід в море.

Чутливим питанням у двосторонніх відносинах є проблема реституції культурних цінностей, що були втрачені чи переміщені внаслідок Другої світової війни. Позитивним прикладом співпраці у цьому питанні є повернення з України до Німеччини 5173 одиниці зберігання з «Архіву Баха» (2001), а з Німеччини в Україну 210 старовинних писанок (2011), які до війни належали Всеукраїнському історичному музею ім. Т. Шевченка. В офіційній державній електронній базі втрачених культурних цінностей (Магдебург) у Німеччині розміщено дані про понад 10 тисяч втрачених у роки війни пам'яток з українських музеїв.

Загалом у ФРН існує близько 30 громадських культурно-освітніх товариств українців. Після рішення Центрального Представництва українців у Німеччині (м. Мюнхен) 1998 р. про самоліквідацію на роль центральної організації українців ФРН претендувала Спілка українців Німеччини «Нова громада». У 2007 р. СУН трансформувалася у Центральну спілку українців у Німеччині.

З огляду на недостатню організаційну структурованість української громади у ФРН, можливості лобювати інтереси України у найвищих ешелонах німецької влади практично відсутні. Через слабку фінансову базу більшість громадських об'єднань українців не

мають своїх приміщень. Єдиним україномовним часописом у ФРН є орган УГКЦ «Християнський голос», хоча українські портали створено в німецькому сегменті мережі Інтернет.

Водночас у культурній сфері спостерігається активізація діяльності української громади. У 2009 р. відбулося відкриття культурного центру «Український дім» у Берліні, на базі якого створено «Український кіноклуб», що вже здобув певну популярність серед молодих німців.

Новітня українська еміграція, починаючи з 1990-х рр., має чітко виражений економічний характер і швидко зростає; у 2008 р. у ФРН вже проживало 126,2 тис. громадян України, у 2015 р. – 133,7 тис. Це переважно молоді люди, які приїхали в Німеччину в пошуках кращого життя. Сучасні емігранти здебільшого пасивні в громадському житті організованої української спільноти. Істотного впливу на розвиток українсько-німецьких стосунків новітні емігранти не мають.

1996 р. у Києві відбувся перший Конгрес німців в Україні. Станом на 2015 р. в Україні працювало близько 170 німецьких громадських організацій. За даними перепису населення 2001 р., в Україні проживало 33,3 тис. німців. У 2012–2013 н. р. у загальноосвітніх навчальних закладах України німецьку мову вивчали понад 558 тис. учнів, ще понад 11 тис. – факультативно або в гуртках. У 20 школах України заняття проводять вчителі німецької мови, делеговані ФРН. У 12 центрах вивчення німецької мови Гете-Інституту в Україні працюють курси підвищення кваліфікації для вчителів німецької мови.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Німеччині протягом 1978–2015 рр. було віднесено: Аахенський собор (VIII–IX ст.); Шпейерський собор (XI ст.); резиденцію єпис-

копа в м. Вюрцбург (XVIII ст.); Паломницьку церкву в Вісе (1745–1754); палац Аугустусбург і мисливський замок Фалькенлуст у м. Брюль (XVIII ст.); кафедральний собор Св. Марії і церкву Св. Михайла у Гільдесгаймі (XI ст.); визначні місця м. Трір: Порта Нігра (180 р., найбільші і найкраще збережені античні ворота у світі), амфітеатр (10 р.), імператорські терми (III ст.), базиліку Константина (310 р.), терми Барбари (II ст.), Римський міст (140 р., функціонує), Ігельську колону (III ст.), Трірський собор (320–1196), Лібфрауенкірхе (1230–1260); історичний центр ганзейського м. Любек (XIII–XVI ст.); палаци і парки Потсдама та Берліна (1730–1916, 500 га парків та 150 споруд); монастир і набрамну капелу в м. Лорш (VIII–IX ст.); старовинні копальні Раммельсберга (функціонували X ст. – 1988) та історичне м. Гюслар; монастирський комплекс Маульбронн (XII–XVI ст.); історичний центр м. Бамберг (XII–XVIII ст.); Колегіатську церкву, замок і Старе місто в Кведлінбурзі (X–XVII ст.); залізничний завод у м. Фельклінген (1873–1986); скам'янілі знахідки в кар'єрі Мессель (57–36 млн років тому); Кельнський собор (1248–1880); пам'ятники архітектурної школи Баугауз в містах Веймар і Дессау (XX ст.); пам'ятні місця Лютера в містах Лютерштадт-Айслебен і Віттенберг (XV–XVI ст.); м. Веймар (XVIII–XIX ст.); Музейний острів у Берліні (XIX–XX ст.); замок Вартбург (XI ст.); «Паркове королівство» Дессау-Вьорліц (XVIII ст.); монастирський острів Райхенау (IX–XI ст.); стару вугільну шахту Цольферайн (XX ст.); долину Середнього Рейну між містами Бінген-ам-Райн та Кобленц; історичні центри міст Вісмар і Штральзунд (XIV–XVIII ст.); Бременську ратушу і статую Роlanda на Ринковій площі (XV ст.); парк Мускау (XIX ст.); Старе місто в Регенсбурзі (XI–XIII ст.); берлінські житлові комплекси епохи модернізму (XX ст.); доісторичні палові житла в Альпах (18 об'єктів, V–I тис. до н. е.); Маркграфський оперний

театр в м. Байройт (1744–1748); абатство Корвей (IX ст.); пакгаузи Шпайхерштадт і будівлю Чілігаус у м. Гамбург (1883–1928); гірський парк Вільгельмсхюге (1689–XIX ст.); верхньогермансько-ретійський лімес (ділянка кордону Римської імперії між Рейном і Дунаєм); фабрику Фагуса в Альфельді (1910); Ваттове море; реліктові букові ліси Шорфгайде.

Також видатними об'єктами культурної спадщини Німеччини є: культурний ландшафт долини Ельби біля Дрездена (XVIII–XIX ст.); Гайдельберзький замок (XIV–XVII ст.) і стара частина м. Гайдельберга; палац і палацовий парк в Шветцингені (XVIII ст.); Наумбурзький собор (1213–1260) та ін.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 1999–2011 р. включила: ранні звукозаписи на фонографічних циліндрах (1893–1952) Берлінського фонограмархіву; автограф Симфонії №9, ре-мінор, Оп. 125 Людвіга ван Бетховена; літературну спадщину Гете в Архіві Гете й Шіллера; надруковану на пергаменті 42-рядкову Біблію Гутенберга (1450-і рр.) із Геттінгенського університету; зібрання Бібліотеки Корвіна (зібрання книг угорського короля Матяша I) (частина із 8 книг з фондів Баварської державної бібліотеки та Бібліотеки герцога Августа у м. Вольфенбюттель); фільм «Метрополіс» – Sicherungsstück Nr. 1. Негатив та версія, відновлена 2001 р.; ілюміновані рукописи Оттонівського Відродження, створені в монастирі на о. Райхенау; дитячі та сімейні казки братів Грімм; листування Готфріда Вільгельма Лейбніца в рамках колекції його рукописів; епічну поему «Пісня про Нібелунгів» (рукописи XIII ст.); карту Вальдземюллера (1507, вперше нанесено назву Америка) (Бібліотека Конгресу США); патент Карла Бенца № DRP 37435 на «Транспортний засіб, що працює на газовому моторі» (1886); спорудження й падіння Берлінського муру (1961–1989) та Договір «Два плюс чотири» (1990).

Електронні джерела:

Сайт Федерального президента ФРН: <http://www.bundespraesident.de>

Сайт Федерального канцлера ФРН: <http://www.bundestag.de>

Сайт Бундестагу: <http://www.bundestag.de>

Сайт Федерального статистичного відомства: <https://www.destatis.de/DE/Startseite.html>

Посольство ФРН в Україні: вул. Богдана Хмельницького 25, 01901 Київ; <http://www.kiew.diplo.de>

Посольство України у ФРН: Albrechtstrasse 26, 10117 Berlin; <http://germany.mfa.gov.ua>

Література:

Шульце Г. Історія Німеччини. – К., 2010. – 274 с.

Gebhardt. Handbuch der deutschen Geschichte. – Stuttgart, 2004. – Band 1. – 672 s.; 2005. – Band 2. – 239 s.; 2008. – Band 3. – 475 s.; 2008. – Band 4; 2003. – Band 5. – 319 s.; 2007. – Band 6. – 446 s.; 2012. – Band 7a. – 332 s.; 2017. – Band 7b; 2005. – Band 8. – 319 s.; 2001. – Band 9. – 435 s.; 2001. – Band 10. – 370 s.; 2006. – Band 11. – 563 s.; 2005. – Band 12. – 448 s.; 2002. – Band 13. – 187 s.; 2010. – Band 14. – 712 s.; 2003. – Band 15. – 451 s.; 2006. – Band 16. – 486 s.; 2002. – Band 17. – 188 s.; 2010. – Band 18. – 812 s.; 2014. – Band 19. – 606 s.; 2004. – Band 21. – 503 s.; 2009. – Band 22. – 686 s.; 2005. – Band 23. – 696 s.

Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. – Дніпропетровськ, 2003. – 528 с.

История Германии: в 3 т. / общ. ред. Б. Бонвеч, Ю. В. Галактионов. – М., 2008. – Т. 1. – 543 с.; Т. 2. – 671 с.; Т. 3. – 591 с.

Современная Германия. Экономика и политика / под общ. ред. В. Б. Белова. – М., 2015. – 720 с.

Кудряченко А. І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970–1991 рр.) – К., 1996. – 240 с.

Кондратюк С. В. Європейська політика об'єднаної Німеччини. – К., 2008. – 264 с.

Мартинюк А. Ю. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990–2005 рр.) – К., 2006. – 446 с.

Кудряченко А. І. Федеративна Республіка Німеччини: демократична модель взаємодії альтернативних суб'єктів політики // Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами. – К., 2016. – С. 382–413.

Кулінич І. М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. – К., 1969. – 276 с.

Кривець Н. В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка, 1918–1933 рр. – К., 2008. – 323 с.

Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.). – К., 2004. – 341 с.

Лутай М. Є. Німці в Україні: історія і сьогодні. – Житомир, 2010. – 502 с.

Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. – Т. 1: Роки 1945–1951. – Мюнхен, 1985. – 405 с.; Т. 2: Роки 1952–1975. – К., 1998. – 127 с.

Кудряченко А. І. Українсько-німецькі відносини в контексті глобальних змін на рубежі XX–XXI століть // Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України. – К., 2017. – С. 340–365.

Солошенко В. В. Українсько-німецькі відносини в кінці XX – на початку XXI ст.: історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми // Вісник КСУ. Серія: Історія. – 2008. – № 38. – С. 218–226.

А. І. Кудряченко, В. В. Солошенко